

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar

Books Read by Madrasa Students in the First Half of the 18th Century

Öz

Ekremler TAK*

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.

ekrem.tak@medeniyet.edu.tr.

ORCID: 0000-0003-1386-6519

ROR ID: ror.org/051qpr59

Gönderilme Tarihi / Received Date

25.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date

14.08.2025

Yayın Tarihi / Publication Date

21.10.2025

Atıf/Citation: Tak, E. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 32, 21-50 doi.org/10.30767/diledeara.1727331

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme.

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review:

Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest:

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support:

The author declared that this study has received no financial support

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Dergimizde yayımlanan makaleler CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Language and Literature Studies

The articles published in our journal are published as open access under the CC-BY-NC-ND license. tded.org.tr | 2025

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı medrese talebelerinin okuduğu kitapları, tereke kayıtları üzerinden değerlendiren bu çalışmada, başta Kismet-i Askeriye Mahkemesi olmak üzere Mülga Beledi Kassamlığı ve İstanbul mahkemelerine ait Şeriye Sicilleri taranarak 1112-1161 (1701-1748) tarihleri arasında tespit edilen medrese talebelerine ait 32 tereke kaydı incelenmiştir. Çalışmada öncelikle medresede okurken vefat eden talebelerin terekelerine ait genel bir değerlendirme yapılmış ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen terekeler analiz edilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda talebelerin servet durumları, tereke yekunları ve kitapların geride bıraktıkları servet içindeki yeri ele alınmıştır. Daha sonra talebelerin sahip oldukları kitaplar, terekelerde geçme sıklıklarına göre incelenmiştir. Terekelerde geçme sıklığı 5 adet ve altında olan kitaplar ise değerlendirmeye alınmayarak bir tablo halinde verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise talebelerin eğitim-öğretim hayatları ile ilgili olduğu düşünülen kitap dışı malzemeleri değerlendirilmiştir. Bu kayıtlardan hareketle XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden medrese talebelerinin öğrenim gördüğü medreseleri, servetleri, vefat ettiklerinde geride bıraktıkları kitapları ve bu kitapların fiyatları dönemsel olarak literatüre kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, medrese, talebe, eğitim, kitap.

Abstract

This study evaluates the books read by Ottoman madrasah students in the first half of the 18th century through probate records. By examining the Sharia Court Registers (Şeriye Sicilleri), particularly those of the Kismet-i Askeriye Court, the now-defunct Beledi Kassamlık, and other Istanbul courts, 32 probate records belonging to madrasah students dated between 1112-1161 (1701-1748) were analyzed. The study begins with a general assessment of the estates of students who died while enrolled in madrasahs and proceeds to analyze the probates identified from the first half of the 18th century. Based on this analysis, the students' wealth status, the total value of their estates, and the proportion of books within their assets are examined. Subsequently, the books owned by the students are assessed according to their frequency of appearance in the records. Books appearing five times or fewer were not included in the detailed evaluation but are presented in tabular form. Finally, the study considers non-book items believed to be related to the students' educational lives. Drawing from these records, this research contributes to the literature by documenting the madrasahs attended, the wealth, the books left behind, and the prices of these books by madrasah students who died in the first half of the 18th century.

Keywords: Ottoman, madrasa, student, education, book.

Osmanlı medrese talebelerinin okumuş olduğu kitaplarla ilgili olarak müracaat edeceğimiz kaynak sayısı çok sınırlıdır. Fakat otobiyografik kaynaklardan Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar kısmen de olsa tespit edilebilmektedir. Bu kaynaklara dayalı olarak daha önceki bir çalışmada kısmen bilgi verilmiş ve bu kaynaklarla terekeler mukayese edilmiştir.¹ Bahsedilen çalışmada XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar sicillerde tespit edilen 64 tereke kaydı ve 126 kitap değerlendirilmiştir. Zaman içerisinde yapılan araştırmalarla çok sayıda yeni talebe terekesine ulaşıldı ve sadece XVIII. yüzyılın ilk yarısında tereke sayısı 32'ye, kitap sayısı ise yaklaşık 270'e yükseldi. Böylelikle tereke sayısı artınca kitap türü ve çeşitliliği de artmış oldu. Bu sebeple terekelerdeki kitap türleri ve tekrarlayan kitap sıklığı değerlendirilecek ve mevcut literatürle kıyaslanacaktır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına dair çalışmalar arttıkça bu konudaki bilgilerimizin ve yorum kabiliyetimizin artacağı muhakkaktır. Ancak bu makalenin sınırları içerisinde Osmanlı entelektüel hayatında nispeten bir canlanmanın yaşandığı Lale devrini de içeren yüzyılın ilk yarısı değerlendirilmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait talebe terekeleri sayısal olarak önemli bir miktara ulaşmaktadır. Bu yüzyılın ilk yarısına ait 32 talebe terekesi tespit edilmiştir. Bu terekeler Kısım-i Askeriye, Mülga Beledi Kassamlığı ve İstanbul Şeriye sicillerinde yer almaktadır. Bu terekelerin 19'u 1118/1707-1161/1748 tarihleri arasındaki Kısım-i Askeriye defterlerinde; 10'u 1112/1701-1152/1739 tarihleri arasındaki Mülga Beledi Kassamlığı Defterlerinde; 3'ü de İstanbul Şeriye Sicillerinde tespit edilmiştir. Terekelerin sahibi müteveffa talebelerden yedisinin Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Semaniye Medresesi'nde, dördünün Süleymaniye, ikisinin de Ayasofya-yı Kebîr Medresesi'nde talebe oldukları görülmektedir. Diğerleri ise Cerrahpaşa, Şehzadebaşı, Yavuzselim, Zincirlikuyu gibi muhtelif semtlerde bulunan medreselerde öğrenim görmektedirler. 32 talebenin yarıya yakınının İstanbul'un büyük ve prestijli medreselerinden diğerlerinin daha küçük ölçekli medreselerden mezun olmaları örneklemin sıhhatini arttırmaktadır.

Terekelerin 19'unun Kısım-i Askeriye mahkemesinde yer alması talebelerin de askerî sınıfta mütalaa edildiğini göstermektedir. Osmanlı bürokrasisinde kimlerin askerî sınıftan, kimlerin reaya sınıfından olduğu her ne kadar belirlenmiş ise de bu konuda bazı meslek guruplarında belirsizliklerin olduğu da bilinmektedir. Bu durumda medrese talebelerinin askerî sınıftan mı olduğu yoksa reaya mı sayıldığı, terekelerinin kaydedildiği defter serisinden belirlenebilir mi sorusu akla gelmektedir. Osmanlı Kısım-i Askeriye ve Beledî Kassamlığı gibi defterlerde sınıfların net bir

1 Bu çalışma, daha önce İsmail Erünsal, Bilgin Aydın ve Ekrem Tak tarafından yayımlanan makaleler serisinin üçüncüsü olacaktır. Bu çalışmaya ve diğer çalışmalara kaynaklık eden tereke listelerini uzun seneler arşivlerde yaptığı zahmetli taramalar sonucu tespit eden ve talebeleri ile paylaşan hocamız Prof. Dr. İsmail Erünsal'a minnettarız. Tereke kayıtlarına göre medrese talebelerinin okuduğu/sahip olduğu kitaplarla ilgili ilk çalışma İsmail Erünsal ve Bilgin Aydın tarafından yapılmıştır. ("Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)", Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere, 2019, s. 173-203.) Bu çalışma üç bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde Osmanlı medrese tarihine dair kısa bir değerlendirilme yapılmıştır. İkinci bölümde ise tarihi kaynaklarda ve biyografik eserlerde medreselerde okutulan kitapların izi sürülmüştür. Üçüncü bölümde ise medresede okuyan vefat eden talebelerin terekelerinden yola çıkarak sahip oldukları/okudukları kitaplar tespit edilmiş ve muhtelif açılardan değerlendirilmiştir. XVII. yüzyılda talebelerin okuduğu/sahip olduğu kitaplarla ilgili ikinci çalışmada ise Kısım-i Askeriye Mahkemesi başta olmak üzere İstanbul mahkemelerine ait sicillere dayalı olarak 1089-1110 (1678-1698) tarihleri arasında tespit edilen medrese talebelerine ait 14 tereke kaydı değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da tereke kayıtlarından vefat eden talebelerinin öğrenim gördüğü medreseler, memleketleri, mirasçıları, servetleri, vefat ettiklerinde geride bıraktıkları kitapları, bu kitapların fiyatları, mensubu oldukları askerî ve idarî sınıfları ve varsa ticarî münasebetleri tespit edilmeye çalışılmıştır. (Ekrem Tak, Bilgin Aydın, "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 2019, sayı: 19, s. 183-236.)

ayrımının yapılmamış olması medrese talebelerinin durumunu da belirsiz hale getirmiştir. Elimizdeki veriler dolayısıyla talebe muhallefatlarının kayıt edilmesi bağlamında mahkemeler arasında bir ayrımın söz konusu olmadığı görülmüştür. Talebe terekelerine sadece askerî sınıfa mensup kimselerin terekelerinin kaydedildiği Kismet-i Askeriye Kassamlığı defterinde rastlanmış olsaydı sorun ortadan kalkacaktı. Halbuki talebe terekelerine reaya terekelerinin kaydedildiği Beledi Kassamlığı defterlerinde de rastlanmaktadır. Mesela Süleymaniye Medresesi talebelerinden el-Hâc Mehmed Efendi ibni Abdullah'ın terekesi Kismet-i Askeriye Kassamlığı defterine kaydolurken, yine Süleymaniye Medresesinde vefat eden Tatar Ali Efendi ibni Şaban bin Abdullah'ın terekesi Mülga Beledi Kassamlığı Defterine kaydolunmuştur. Aynı şekilde Ayasofya-yı Kebir Medresesi talebelerinden Molla Davud'un terekesi İstanbul Şeriye Sicilleri defterine kaydolurken, aynı medresede vefat eden Evliya İbrahim Efendi ibni Şeyh Abdullah Efendi'nin terekesi ise Kismet-i Askeriye defterine kaydedilmiştir. Dolayısıyla talebelerin statüsü tartışmalı bir durum arz etmektedir ve daha da önemlisi terekelerin kayıt yerleri hangi sınıfa ait olduklarının belirlenmesinde tek başına somut bir gösterge olarak kabul edilemeyecektir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait tespit edebildiğimiz ilk talebe terekesi Anadolu'da Muğla kazasından Molla Ahmed bin Muharrem'e aittir. İstanbul'da Hüseyin Efendi Darülhadis Medresesi'nde okuyan Molla Ahmed'in 28 Receb 1112/8 Ocak 1701 tarihli terekesi Mülga Beledi Kassamlığı'nda tespit edilmiştir. Terekeye göre Molla Ahmed, Darülhadis Medresesi'nde sakin iken vefat etmiştir. Muğla'da yaşayan varisleri anne baba tarafından kardeşleridir. Müteveffanın vasisi olan Ethem Efendi bin el-Hâc Halil aracılığıyla tereke kaydı düzenlenmiş ve eşya ve kitapları Sûk-ı Sultani'de müzayede usulü ile satılmıştır. Terekesine yansıdığı kadarıyla Molla Ahmed'in 16 kitabı vardı ve bunların değeri 3870 akçe idi. Müteveffanın sahip olduğu kitaplar ve fiyatları şu şekildedir: *Mülteka*, *Dinkoz ve Avâmil* (1500 akçe), *Isam ve Tarikat-ı Muhammediye* (1000 akçe), *Dav*, *el-Misbah*, *Nahiv*, *Sarf ve Ferâiz Mecmu'ası* (480 akçe), *Sadr-ı Şerî'a*, *Mevlûd*, *Muhtasar Gülistan* (540 akçe), *Molla Câmi* (250 akçe) ve *Misbah* (100 akçe).²

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait tespit edebildiğimiz talebe terekeleri içerisinde son tereke 29 Şevval 1161/22 Ekim 1748 tarihli. Bu tereke İstanbul'da Ayasofya-yı Kebir Medresesi'nde sakin iken vefat eden Molla Davud isimli talebeye aittir. Molla Davud'un bilinen bir varisi olmadığı için malvarlığı beytül mâle devredilmiştir. O tarihte Beytül mâl Emîni vekili olan el-Hâc Mahmud bin Abdullah Beytül mâl adına terekeyi zabtetmiştir. Daha sonra Murad bin Ahmed beytül mâl eminliğine gelerek vefat eden Molla Davud'un kardeşi olduğunu ve "hasran" varisi olduğunu ispat etmiştir. Bunun üzerine Molla Davud'un eşyaları fiyat takdir yapılarak teslim edilmiştir.³

Molla Davud'un tereke yekunu 30258 akçedir. Bu yekunun içerisinde sahip olduğu 12 kitap, evrâk-ı perişan, kubur ve piştahtanın yekunu ise 3309 akçe olarak kaydedilmiştir. Molla Mahmud'un sahip olduğu kitaplardan meblağı en yüksek olanı *Netayic-i Fünûn* olup 840 akçe olarak kaydedilmiştir. İkinci sırada ise 510 akçelik bir *Mushâf-ı Şerîf* bulunmaktadır. Molla Mahmud'un diğer kitapları ise 423 akçe ile 60 akçe arasında fiyatlandırılmıştır. En düşük fiyata sahip olan kitap ise *Murib Avamil Alayı* şeklinde kaydedilmiştir.

Talebelerin Servet Durumları:

2 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri (BKS), No.30, vr.66b.

3 İstanbul Şeriye Sicilleri (MŞH. ŞSC.) d.06403, s.38

XVIII. yüzyılın ilk yarısında herhangi bir medresede okurken/sakin iken vefat eden talebelerin geride bıraktıkları servet toplamına, terekelerindeki kitapların fiyatlarının toplamına ve sahip oldukları kitap sayılarına baktığımızda bunlar arasında servetle sahip olunan kitap sayısı ve değeri arasında doğru orantılı bir artış olduğu gözlemlenebilmektedir. Diğer bir ifade ile ekonomik durumu iyi olan talebelerin edindikleri kitap sayısı fazla olmakta, dolayısıyla terekelerinde geçen kitap yekunları da doğru orantılı olarak yüksek miktarlara ulaşmaktadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden 32 talebenin servet yekununa baktığımız zaman bunların servetlerinin 3758 akçe ile 285.000 akçe arasında değiştiği görülmektedir. 100.000 akçenin üzerinde servete sahip bir talebenin olduğunu görmekteyiz. Bu da 1748 yılında vefat eden Evliya İbrahim Efendi'nin 285.982 akçelik servetidir. Ancak bu kadar yüksek bir rakam İbrahim Efendi'nin talebe olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu kadar yüksek bir servete ve böylesine zengin bir kitap koleksiyonuna sahip olmak bir talebe için pek makul görünmemektedir. Ayrıca Efendi olarak kaydedilmiş olması da talebe olmadığını hatıra getirmektedir. Fakat onun terekesi, medresede vefat etmiş olması sebebiyle burada değerlendirilmiştir.⁴

Bundan sonraki terekelerde 50.000 ile 100.000 akçe arasında 3 tereke bulunmaktadır. Sema niye Medresesi talebelerinden el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah'ın serveti 91.234 akçe olarak kaydedilmiştir. Fatih Efdalzade Medresesi talebelerinden es-Seyyid Molla İsmail'in ise servetinin toplamı 63.027 akçe, Fatih Çifteayak Medresesi talebelerinden es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi'nin serveti 51.605 akçe olarak kaydedilmiştir.⁵

10.000 ile 50.000 akçe arasında servete sahip olan talebelerin sayısı 18'dir. Son grupta ise düşük servete sahip olan talebeler gelmektedir. Bu grupta 9 talebe tespit edilmiş olup bunların servet yekunları da 3.000 akçe ile 10.000 akçe arasında değişmektedir. En düşük servete sahip talebe ise İstanbul'da Aşık Paşa Medresesi'nde okurken 1717 senesinde vefat eden Molla Ahmed bin Musa'dır. Molla Ahmed'in 3758 akçelik servetinin içinde 6 adet kitabının olduğu ve kitaplarının da 255 akçe tuttuğu tespit edilmiştir.⁶

XVIII. yüzyılın ilk yarısında talebe terekeleri arasında servet yekunu ve kitaplarının değeri bakımından en yüksek olanı Evliya İbrahim Efendi bin Şeyh Abdullah Efendi'ye aittir. Evliya İbrahim Efendi'nin 8 Muharrem 1161/9 Ocak 1748 tarihli terekesinde tespit edilen mal varlığı 285.982 akçe gibi büyük bir yekuna ulaşmıştır.⁷ Bu yekunun 116.937 akçesi ise terekesinde kayıtlı kitaplardan oluşmaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında 75 adet civarında kitabıyla en zengin kitap koleksiyonlarından birine sahip olan Evliya İbrahim Efendi'nin kitapları arasında *Buhârî Şerhi*'nin 15.000 akçe ile oldukça yüksek fiyata sahip bir nüsha olduğu görülmektedir. *Ali Kari ale'l-Mişkat*'ın fiyatı da 15.000 akçeyi bulmaktadır. Bu tarihlerde bu rakamların kitap fiyatı olarak en yüksek değerler olduğu görülmektedir. Yine Ali Kari'nin *Ale's-ş-şifâ* isimli kitabı 10.100 akçe fiyata sahiptir. *Şeyhzâde ale'l-Beyzâvî*'nin fiyatı ise 10.500 akçedir. Terekesinden anlaşıldığına göre oldukça değerli kitaplara sahip olan Evliya İbrahim Efendi'nin kitapları içinde *Tefsîr-i Kadî* 4500 akçe fiyatı ile yine önemli eserler arasında yer almaktadır. *Van Kulu Lugatı* da 4710 akçe ile en önemli ve en pahalı kitaplar arasındadır. İbrahim Efendi'nin özellikle lugatlere olan ilgisi de

4 Kismet-i Askeriye Sicilleri (KA), No.106, vr.51b.

5 KA, No.44, vr.27b-28a.

6 BKS, No.40, vr.73a.

7 KA, No.106, vr.51b.

dikkat çekmektedir. *Kamus*, *Van Kulu*, *Ahteri-i Kebir* ve *Lugat-ı Nimetullah* hem iyi nüshalar hem de pahalı eserlerdir. Edebi türde ise sadece *Hikâyât-ı Salihîn* isimli bir eser 480 akçe olarak kaydedilmiştir. *Dibâce-i Gülistân* isimli eser ise Fars Edebiyatına ait bir eser olarak dikkat çekmektedir. İlginç bir şekilde *Şakayık*'ın da 410 akçelik bir nüshası bulunmaktadır. *Şakayık*'ın bir biyografi eseri olarak bu zatın terekesinde yer alması onun Osmanlı ulemasına olan ilgisini göstermesi bakımından önemlidir. *Şifâ-i Şerîf*'in de iki ayrı nüshası bulunmaktadır. Edebi eserler arasında sayabileceğimiz bir diğer eser ise *Şerh-i Bürde*'dir. Terekedeki kitaplarına bakılırsa bu zatın dini ilimler kadar dil bilim ve biyografi ile de yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Onun sahip olduğu sözlükler kelimelerin kökenlerine ve manalarına olan ilgisi kadar okuduklarını daha iyi anlamak için sözlük kullandığını düşündürmektedir. Tespit edilen terekeler içerisinde kitap yekunu en yüksek olan ikinci tereke Rumeli'de Babadağı kazasına bağlı Yukarı Taşevli köyünden İstanbul'a okumaya gelen ve Semaniye Medresesi'nin Karadeniz tarafındaki Başmedrese'de sakin iken 12 Şevval 1118/ 17 Ocak 1707'de vefat eden el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah'a aittir. İsmail Efendi'nin kaydedilen terekesine göre toplam mal varlığı 91.234 akçedir. Bu servetin içerisinde İsmail Efendi'nin geride bıraktığı kitapların yekunu ise 32.332 akçe tutmaktadır.⁸

İsmail Efendi'nin terekesinde geride 115 kitap bıraktığı görülmektedir. Ancak İsmail Efendi bu kitapların 37 tanesini varislerine bırakmış, 78 tanesini ise vakfetmiştir. İsmail Efendi'nin varislerine bıraktığı kitaplar “Müteveffâ-yı mezbûrun Sûk-i Sultânîde bey' olunan kitaplarının semnidir ki vech-i âfî üzere zikr olunur” başlığı altında ayrıca kaydedilmiştir. Vasi olarak tayin edilen Molla Halil bin Veli aracılığı ile Sûk-ı Sultânî'de müzayede yolu ile satılan kitapların yekunu ise 16472 akçe tutmuştur.⁹

İsmail Efendi'nin satılan kitaplarının fiyatlarına bakıldığında 3 adet kitabın 1000 akçenin üzerinde, 6 kitabın 500 ila 820 akçe arasında, 25 kitabın 112 ila 450 akçe aralığında, 44 kitabın ise 100 akçenin altında satıldığı görülmektedir. En yüksek fiyattan satılan kitaplar arasında *Mutavvel* ve *Kadı Isamu* isimli kitaplar bulunmaktadır. Bunlar 1200 akçeye ve *Hidâye* ise 1110 akçeye satılmıştır. Her ne kadar terekede *Şerh-i Mültekâ*'nın 1800 akçeye satıldığı görülsede bu kitap dört ciltten oluşmaktadır. 500 ila 820 akçe arasında satılan kitaplardan ise *Kadı Beyzâvî*'nin 820 akçeye, *Ahteri-i Kebir*'in 800 akçeye, *Mecâlis-i Rûmî* ve *Dürer*'in 515'er akçeye, *Azmizâde* ve *Tefsîr-i Ebu's-Su'ûd*'un 500'er akçeye satıldığı kaydedilmiştir. İsmail Efendi'nin satılan kitapları arasında fiyatı en düşük kitapların ise *Noksan Tefsîr*'le birlikte *alayî şekilde kaydedilen 15 kitabın* 450 akçeye, *Şâhidî*'yle birlikte *alayî* olarak kaydedilen 4 tanesinin ise 50 akçeye satıldığı görülmektedir.

İsmail Efendi'nin vakfettiği 78 kitap terekesinde “Müteveffâ-i mezbûr el-Hâc İsmail Efendi'nin sülüs malından hasbeten lillâhi te'âlâ vakf edip ve zikr-i âfî sülüsünden kıymetlerine müsâid olan kitaplarıdır ki ale'l-esâmî zikr olunur.” başlığı altında ayrıca kaydedilmiş ve fiyatlandırılmıştır. Buna göre İsmail Efendi'nin vakfettiği kitapların yekunu 15.850 akçe tutmaktadır. Vakfedilen kitaplar arasında fiyatları 500 akçe ila 1000 akçe arasında değişen 10 kitap bulunduğu görülmektedir. Bunlardan *Sa'di Çelebi ale'l-Beyzâvî* 1000 akçe ile en yüksek fiyatlı kitap olarak kaydedilmiştir. İsmail Efendi'nin kıymetli kitapları arasında *Telvih* 800 akçe, *Şerh-i Mevâkıf* ve *Mesâbih* 700'er akçe, *Hasan Çelebi ale'l-Mutavvel* ve *Zehâvî ale'l-menâr* 660'ar akçe, *Tarîkat-i*

8 BKS, No.33, vr.93b-94a.

9 Defterde kitap yekunu 16.472 akçe olarak kaydedilmişken yapılan hesaplamada yekunun 15.778 akçe olduğu tespit edilmiştir.

Muhammediye 600 akçe, *Tarikat üzerine Recep Efendi, Şerh-i Şir'a ve İbrahim Halebi* kitapları ise 500'er akçe ile fiyatlandırılmıştır.

İsmail Efendi'nin vakfettiği kitaplardan 37 tanesi ise 100 akçe ile 500 akçe arasında fiyatlarla kaydedilmiştir. Bunlar arasında *Mülteka, Kara Davud, Menar ibni Melek, Câmî Isam, Muhtasar* talebe terekelerinde sıkça karşımıza çıkan eserlerdendir.

İsmail Efendi'nin 100 akçenin altında değer biçilmiş 33 kitap vakfettiği görülmektedir. Yine bunlar arasında *İsmail Efendi Taşköprü, Münyetü'l-musallî, Avâmîl şerhi, Ta'lîm-i Mütte'allim, Cîlâü'l-kulûb* gibi kitapların olduğu dikkat çekmektedir.

Ayrıca İsmail Efendi'nin terekesinde iki sahafta alacağının olduğu da kaydedilmiştir. Bunlar “der-zimmet-i Sahhaf Ömer Efendi 200 kuruş ve der-zimmeti Sahhaf Osman Efendi 1 kuruş” şeklinde kaydedilmiştir. Sahhaf Ömer Efendi'de olan 200 kuruş (yaklaşık 24.000 akçe) oldukça önemli bir rakamdır. İsmail Efendi'nin bu alacağının ne tür bir borçtan kaynaklandığına dair bir bilgi olmaması bunun izahını güçleştirmektedir. Medrese talebelerinin kitaplarını sahaflardan temin ettiği bilinse de, bu tür kayıtlar ilişkinin somut göstergeleri olarak oldukça anlamlıdır.

27 Şaban 1124/ 29 Eylül 1712 tarihini taşıyan ve Ebubekir Efendi bin Ramazan'a ait olan tereke de servet yekunu ve kitapların değeri bakımından dikkat çeken bir terekedir. Yavuzselim'de bulunan Kazasker Mustafa Efendi Medresesi'nde misafir¹⁰ iken vefat eden Ebubekir Efendi geride 13.864 akçelik kitap bırakmıştır. Servet yekunu ise 24.242 akçedir.¹¹

Dikkat çeken eserler arasında edebî türde *Bostan, Şerh-i Gülistân*, fıkıh alanında *Tarîkat-ı Muhammediye* ve *Mecmu'a-ı Bahreyn* vardır. Terekede iki lugat bulunmaktadır. Bunlardan birinin adı okunamamıştır. Diğeri ise *Lugat-ı Müntehab* adıyla kaydedilmiştir. Koleksiyonda dikkat çeken eserler arasında *Ruznâme* ve *Ta'birnâme* isimli kitaplar vardır. Ebubekir Efendi'nin rüya tabirlerine meraklı olduğu anlaşılmaktadır. *Ruznâme*'nin ne tür bir eser olduğuna dair tereke kaydında herhangi bir emare bulunmadığı için tespit edilememiştir. Çünkü bu isimde çok farklı eserler mevcuttur ve hangisinin kastedildiğini kayıt bilgileri itibariyle netleştirmek mümkün değildir.

Ebubekir Efendi'nin koleksiyonu da tamamen bir medrese talebesinde olması beklenen eserlerden oluşmaktadır. İçerisinde Hadis, Fıkıh, Tefsîr, Sarf ve Nahiv türü eserler yoğun olarak yer almaktadır. Eserler içerisinde *Meşârik-ı İbni Melek, Dürer ve Gurer* 1000 akçenin üzerinde, *Tarîkat-ı Muhammediye* 1405, *Mesâbih, Kudûrî* ve *Gülistan*'ın bir arada kaydedildiği üç eser 1505 akçe ile koleksiyonun en değerli eserlerini oluşturmaktadır.

Medrese talebelerinin terekelerinde en sık rastlanan eserler

Vefat eden medrese talebelerinin geride bıraktığı kitaplar genel anlamda incelendiğinde bu kitapların daha çok medrese müfredatına ait kitaplar oldukları görülmektedir. Daha önceki ça-

10 Medreseler özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren talebelerin sadece eğitim aldığı yapılar değil aynı zamanda ilmiye mensuplarının mülazemet veya hutta eğitim amaçlı misafir olarak kaldıkları kurumlardı. Tereke kayıtlarında geçen misafireten ibaresi de medreselerin belirli süreler için ikamet edilebilen yerler olduğunu göstermektedir. Görev süresi sona eren kadı ve müderrislerin yeni atamalarını beklerken mülazemet sürelerince, özellikle İstanbul gibi merkezî noktalarda, medreselerde geçici olarak kaldıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, ilmi seyrüsefer (rnhle) geleneği çerçevesinde farklı şehirlerden gelip çeşitli hocalardan ders almak isteyen talebeler, atama veya sınav bekleyen ilmiye mensupları medreselerde misafir statüsünde yer almış olmalıdır. Bu durum, Osmanlı medreselerinin vakıf sistemi içerisinde sadece eğitime değil, aynı zamanda ilmi dolaşım ve dayanışmaya da hizmet eden kurumlar olarak işlediğini ortaya koymaktadır.

11 KA, No.32, vr.63b.

ışılmalarda da tespit edildiği üzere *Halebî* veya *Mülteka'l-ebhur* adıyla meşhur olan Fıkıh kitabı XVIII. yüzyılın ilk yarısında da en çok sahip olunan kitapların başında gelmektedir. 32 terekede 35 *Halebî* bulunması medrese müfredatının en üst sırasında bu eserin rağbet gördüğünü ortaya koymaktadır. Talebe terekeleri içerisinde en çok geçen kitaplardan önemli bir gurubunu da *Mecmu'a*'lar oluşturmaktadır. 13 terekede 32 ayrı kayıta *Mecmu'a* adıyla kaydedilen bu eserler genelde müstakil *Mecmu'a* ya da *Mecmu'a Alayı* olarak kaydedilmiştir. Medrese talebelerinin kitapları arasında çokça rastlanan kitaplardan bir diğeri de Kur'an-ı Kerim'dir. Tespit edilen 32 terekenin 24'ünde Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Terekelerde tespit edilen kitapların konu dağılımına bakıldığında ise Fıkıh, Tefsir, Kelam, Akaid gibi dini eserler ile Arapça eğitime yönelik Sarf-Nahiv kitapları ve Edebî eserlerin olduğu görülmektedir.

İbrahim Halebî /Mülteka'l-ebhur

Osmanlı medreselerinde okutulan meşhur fıkıh kitapları arasında en çok tercih edilen ve terekelerde en sık rastlanan eser İbrahim Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur* isimli eseridir. Bu sebeple talebe terekelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu eserin ismi bazı terekelerde tam adı olan *Mülteka'l-ebhur* şeklinde, bazı terekelerde kısaltılmış olarak *Mülteka* kelimesi ile, bazı terekelerde ise müellifinin adı *İbrahim Halebî* ile ya da sadece *Halebî* olarak kaydedilmektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tespit edilen 32 terekede toplam 35 adet *Mülteka'l-ebhur* bulunmaktadır.¹² Ancak iki terekede *Mülteka* kitabı *Dinkoz* ve *Avamil* kitapları ile, bir terekede de *Ferâiz* kitabı ile birlikte fiyatlandırıldığından ve bir terekede de fiyat bulunmadığından değerlendirmeler 32 kitap üzerinden yapılacaktır. Buna göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında *Mülteka'l-ebhur*'un 120 akçe ile 720 akçe arasında değişen fiyatlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 11'i 500 akçe ve üzerindedir. 9'u 300 akçe ile 500 akçe arasında fiyatlandırılmıştır. Diğer 11 kitap ise 120 akçe ile 300 akçe arasındadır.

En yüksek fiyatlı *Mülteka* 720 akçe olup iki terekede kaydedilmiştir. Bunlardan biri Fatih Medreseleri'nden birinde misafir olarak ikamet etmekte iken vefat eden Mehmed Efendi ibni Mehmed'in 1725 tarihli terekesinde¹³, diğeri ise İstanbul'da Müstakimzâde Darü'l-hadisî'nde talebe iken vefat eden Molla Mahmud bin Mehmed bin Halil'in 1734 tarihli terekesinde kayıtlıdır.¹⁴ 600 akçe üstünde 5 kitap tespit edilmiştir. Bunlardan 1743 tarihli olanı 678 akçe, 1712 tarihli olanı ise 640 akçedir. 1712, 1739 ve 1744 tarihli diğer terekelerde ise *Mülteka*'nın fiyatı 600 akçe olarak kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen *Mülteka*'lardan 200 akçenin altında dört kitap olup bunlar 1743 senesinde 186 akçe, 1746 senesinde 180 akçe, 1707 senesinde 121 ve 1716 senesinde 120 akçe olarak kaydedilmiştir.

Mecmua

XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 34 talebe terekесinin içerisinde en çok geçen kitaplardan önemli bir gurup da *Mecmu'a*'lar oluşturmaktadır. "Mecmua" farklı konulardaki metinlerin bir araya getirildiği derleme niteliğinde eserleri ifade etmektedir. Özellikle medrese öğrencileri tarafından yaygın biçimde kullanılan mecmualar, çoğunlukla tek bir müellifin eseri olmayan çeşitli risalelerin, ders notlarının, şiirlerin vs. bir araya getirilmesiyle oluşturulan şahsi başvuru

12 Bunlardan dördü *Mülteka'l-ebhûr*, on üçü *Mülteka*, on üçü İbrahim Halebî ve beş tanesi de Halebî olarak kaydedilmiştir.

13 KA, No.50, vr.18b-19a.

14 KA, No.78, vr.5a.

kaynaklarıdır. Bu mecmualar, talebelerin eğitim aldıkları alana göre (fıkıh, mantık, kelâm, sarf, nahiv, ferâiz vb.) kendi ihtiyaçlarına uygun şekilde hazırlanarak ve ciltlenerek bir ders kitabı işlevi görürdü. Tereke kayıtlarında sıklıkla rastlanan “bir cilt mecmua” veya “muhtelif risaleler” gibi ifadeler, bu tür bireysel derlemelerin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

13 terekede 32 ayrı kayıta *Mecmu‘a* adıyla kaydedilen bu eserler genelde müstakil şeklinde *Mecmu‘a* ya da *Mecmu‘a Alayı* olarak kaydedilmiştir. Yedi terekede *Mecmu‘alar* isimleri ile birlikte kaydedilmiştir. Bunlar 1719 tarihli iki terekede *Mecmu‘a-i Kadri Efendi* ve *Mecmu‘a-i Hadîs-i Şerîf*, 1746 tarihli terekede *Mecmu‘a-i Fârisî*, 1748 tarihli terekede ise *Mecmu‘a-yı Fıkıh*, *Mecmu‘a-i Kudûrî*, *Mecmu‘a-ı Aruz*, *Mecmu‘a-i Hadis* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mecmuaların XVIII. yüzyılın ilk yarısında fiyatlarına bakıldığında 17 akçe ile 520 akçe arasında değişen bir fiyat aralığında kaydedildiği görülmektedir. Buna göre tespit edilen en yüksek fiyatlı *Mecmu‘a* Ayasofya-yı Kebîr Medresesi’nde vefat eden Evliya İbrahim Efendi’nin 1748 tarihli terekesinde 520 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁵ İstanbul’da Mehmed Paşa Medresesi’nde vefat eden Ali Efendi’nin 1707 tarihli terekesinde ise *Mecmu‘a Alayı* şeklinde kaydedilen *Mecmu‘a*’nın fiyatı ise 500 akçedir.¹⁶ Bundan sonra *Mecmu‘a Lugat ve Evrâk* şeklinde beraber kaydedilerek fiyatlandırılan *Mecmu‘a*’nın değeri ise 375 akçedir.

Müstakil olarak kaydedilen iki *Mecmu‘a*dan 1746 tarihli olanı 360, 1743 tarihli olanı ise 300 akçedir. 1746 tarihli terekede *Mutavvel* ile birlikte kaydedilen *Mecmu‘a-ı Fârisî* 300, 1719 tarihli terekede geçen *Mecmu‘a-i Kadri Efendi* ise yine 300 akçe olarak fiyatlandırılmıştır.

İsimleri belirtilen diğer mecmuaların fiyat aralıkları ise şu şekildedir. 1748 tarihli terekede *Mecmu‘a-yı Fıkıh* 96 akçe, yine aynı terekede *Mecmu‘a-i Kudûrî* 90 akçe, *Mecmu‘a-ı Aruz* ve *Mecmu‘a-i Hadis* de 45’er akçe olarak kaydedilmiştir.

300 akçenin altında kaydedilen müstakil mecmualara bakıldığında ise 7 mecmuanın 200-240 akçe aralığında 7 mecmuanın 100-170 akçe aralığında, 6 mecmuanın ise 100 akçenin altında fiyatlandırıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen terekeler arasında en düşük fiyatlı mecmualar ise 1734 tarihinde 20 ve 1731 tarihinde 17 akçe fiyata sahip olanlardır.

Kelâm-ı Kadîm/Mushaf-ı Şerîf

XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 terekeden 16’sında toplam 24 *Kur‘an-ı Kerîm* mevcuttur. Tespit edilen *Kur‘ân-ı Kerîm*’ler *Kelâm-ı Kadîm* ya da *Mushaf-ı Şerîf* adı ile kaydedilmiştir. Ayrıca bunlardan sayfa ya da cüzleri eksik olanlar *Mushâf-ı Şerîf Noksan* veya *Kelâm-ı Kadîm Noksan* şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bir *Kur‘ân-ı Kerîm* de *Mushâf-ı Şerîf-i Atik* şeklinde kaydedilmiştir. Bunun tarihî değeri olan bir Mushaf olduğu anlaşılmaktadır.

Mushafların fiyatları 50 ila 3000 akçe arasında değişmektedir. 1706-1748 yılları arasında tespit edilen 12 Mushaf’ın 50 ila 1000 akçe arasında fiyatlara sahip olduğu, 8 Mushaf’ın ise 1000 akçenin üzerinde değer bulduğu görülmüştür. Bunlar içinde en yüksek fiyata sahip Mushaflardan ikisi 3000 akçe olarak kaydedilmiştir. 2000 akçenin üzerinde fiyatı olan iki Mushaf mevcut olup bunlardan biri 2460 akçe, diğeri ise 2400 akçedir. En düşük fiyatlı Mushaflar ise 213, 120 ve 50 akçe’dir. Ancak 50 ve 213 akçe olarak kaydedilen Mushaflar noksan, 120 akçelik Mushaf’ın ise

15 KA, No.106, vr.51b.

16 KA, No.26, vr.62a.

eski olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple tespit edilen terekeler içinde tam olan Mushaflardan en düşük fiyatlı Mushaf'ın 360 akçe olduğu söylenebilir.

3000 akçe olarak kaydedilen en yüksek fiyatlı Mushafların biri 1716 tarihinde İstanbul'da Ali Efendi Darülhadi'si'nde öğrenim görmekte iken vefat eden Molla Mehmed bin İsmail'e, diğeri de 1736 tarihinde Hâfız Ahmed Paşa Medresesi talebelerinden Mustafa Efendi ibni Mehmed'e aittir. Fiyat sıralamasına göre üst sıralarda yer alan bir diğeri Mushaf Sultan Mehmed Medresesi Karadeniz tarafında Çifte Ayak Medresesi'nde vefat eden Doğramacı Molla Ömer bin Abdullah'ın 1743 tarihli terekesinde kaydedilmiş olan 2460 akçe değerindeki Mushaf'tır.

Tespit edilen terekeler içinde 1000 akçenin üzerinde değerlendirilmiş altı Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Bunlardan Fatih Medreselerinden birinde misafir iken vefat eden Mehmed Efendi ibni Mehmed'in 1725 tarihli terekesinde kaydedilen *Mushâf-ı Şerîf* 1880 akçe ve Süleymaniye Medresesi'nde talebe iken vefat eden el-Hâc Mehmed Efendi ibni Abdullah'ın 1743 tarihli terekesinde kayıtlı bulunan *Mushâf-ı Şerîf* ise 1800 akçe olarak kaydedilmiştir. Diğer *Mushâf-ı Şerîf* ler ise 1000 ila 1600 akçe arasında değerlendirilerek kaydedilmiştir.

Tefsîr

XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden talebelerden 22'sinin bir Tefsîr sahibi olduğu görülmektedir. Bunların içinde en çok rağbet gören *Kadı Tefsîri* diye meşhur olan Kadı Beyzâvî'nin eseridir. Bu Tefsîr kitabı terekelerde en çok görülen eser olmasının yanı sıra en önemli eserlerden birisidir ve fiyatlarının tamamı 2000 akçenin üzerindedir. Bunlardan Evliya İbrahim Efendi'nin sahip olduğu *Kadı Tefsîri* 4000 akçe ile en yüksek fiyata sahiptir. İkinci sırada yer alan Tefsîr es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi'nin olup 3000 akçedir. 2000 akçenin üzerindeki iki Tefsîrden biri Mehmed Efendi bin Ali'ye ait olup 2800 akçe, diğeri de Tatar Ali Efendi ibni Şaban'a ait olup 2130 akçedir.

Kadı Beyzavi Tefsîri'den sonra *Tefsîr-i İsam* adlı eser ikinci sırada yer almaktadır. Bu eser [İsa-müddin İsmail bin Muhammed El-Hanefi El-Konevi](#)'nin *Kadı Beyzavi Tefsîri*'ne yazmış olduğu *Hâşiyetü'l-Konevî Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* adlı eser olmalıdır. 1000 akçenin üzerinde 2 adet *Tefsîr-i İsam* bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1680 akçe ile Evliya İbrahim Efendi'ye aittir. Diğer ise 300 akçedir.

Tespit edilen Tefsîrlerden yedi tanesi Ayasofya-yı Kebir Medresesi'nde talebe iken 1748 yılında vefat eden Evliya İbrahim Efendi ibni Şeyh Abdullah Efendi'ye aittir. Tefsîr ilmine hususi bir ilgisi olduğu anlaşılan İbrahim Efendi'nin sahip olduğu Tefsîr'lerin yekunu 4974 akçe tutmaktadır. Yukarıda da zikredildiği üzere XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen terekeler içerisinde 75 adet civarında kitabıyla en zengin kitap koleksiyonuna sahip olan ikinci kişi Evliya İbrahim Efendi'dir.¹⁷

Tespit edilen Tefsîrler'den 1000 akçenin üzerinde olan *Tefsîr-i Uyûn* da yine İbrahim Efendi'ye ait olup 1500 akçedir. 1200 akçe olarak kaydedilen bir diğeri Tefsîr ise hangi müellife ait olduğu belirtilmeden nakıs olarak kaydedilmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen terekelerde 1000 akçenin altında on dört Tefsîr kitabı mevcut olup bunlar 60 ila 760 akçe arsında değişen fiyatlara sahiptir. Bu Tefsîrler arasında iki

17 KA, No.106, vr.51b.

Tefsîr-i Ebu'l-leys'den biri 515 akçe, bir diğeri 260 akçe, *Tefsîr-i Cemaleddin* 504 akçe, *Tefsîr-i Ebu's-Su'ûd* 500 akçe, *Tefsîr-i Şihab* 240 akçe, *Tefsîr-i Keşf* 180 akçe değerindedir. Ayrıca ismi belli olmayan Tefsîrler ise *Tefsîr-i Şerif Alayî*, *Tefsîr Nısıf*, *Tefsîr nakıs* şeklinde kaydedilmiştir. Tefsîrlerin bir kısmı da sure Tefsîrlerinden oluşmaktadır. Bunlardan *Tefsîr-i Amme* 205 akçe, *Tefsîr-i Sûre-i Nebe* 60 akçe olarak kaydedilmiştir.

Sadru's-ş-şerî'a

XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden talebelerin sahip oldukları kitaplar arasında en sık geçen kitaplardan biri de *Sadru's-ş-şerî'a*'dır. *Sadru's-ş-şerî'a* aslında bir kitap adı olmayıp kitabın müellifi Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh bin Mes'ûd bin Tâcişşerîa Ömer bin Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh bin Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin lakabıdır. Bu sebeple terekelerde *Sadru's-ş-şerî'a* ya da *Sadr-ı şerî'a* olarak anılan eser aslında Sadrüşşerîa'nın dedesi Burhânüşşerîa Mahmud'un kendisi için kaleme aldığı *Viķâyetü'r-rivâye* adlı eserine yaptığı şerhtir ve literatürde bu eser *Şerhu'l-vikâye* olarak geçmektedir.¹⁸

Sadru's-ş-şerî'a 1701-1746 tarihleri arasında tespit edilen 32 terekenin yarısında 19 adet olarak mevcuttur. *Sadru's-ş-şerî'a* 75 ila 480 akçe arasında değişen fiyatlara sahiptir. Bunlardan 7 tanesi 300 akçe ile 480 akçe, 9 tanesi ise 120 akçe ile 270 akçe aralığında fiyatlandırılmıştır. Tespit edilen 2 eser de 100 akçenin altında olup biri 80 diğeri de 75 akçe olarak kaydedilmiştir. Alayî şeklinde kaydedilen veya birkaç eserle birlikte topluca kaydedilen eserlerin fiyatlarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Tespit edilen terekelerde en yüksek fiyatlı *Sadru's-ş-şerî'a* 480 akçe, en düşük fiyatlı *Sadru's-ş-şerî'a* ise 75 akçe olup Molla Mahmud bin Mehmed'in 1734 tarihli terekesinde geçmektedir.¹⁹

Sarf

Sarf kitapları medreselerde Arapça öğretiminin temel kitaplarından. Bu sebeple medresede öğrenim görmekte iken vefat eden talebelerin terekelerinde çokça karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden talebelere ait 32 terekede 17 Sarf kitabı tespit edilmiştir. Bunlar terekelere 30 akçe ile 393 arasında çok farklı fiyatlarla kaydedilmiştir. En yüksek fiyatlı sarf kitabı Fatih Medreselerinden birinde misafir iken vefat eden Mehmed Efendi ibni Mehmed'e ait olup 393 akçedir. Mehmed Efendi'nin terekesinde bundan başka iki Sarf dafha bulunmaktadır. Bunlardan biri 300 akçelik yine kıymetli bir eser iken diğer kitabın fiyatı belirtilmemiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen terekelerde geçen Sarf kitaplarından 5 tanesi 115 ila 180 akçe arasında olup yedi tanesi ise 100 akçenin altında kaydedilmiştir.

Ferâiz

İslam miras hukuku konusunda ana kaynak olan Ferâiz kitapları da medreselerde sıkça okutulan ve dolayısıyla talebelerin tereklerinde sıkça geçen kitaplar arasındadır. Bu sebeple XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 talebe terekesi içerisinde 12 terekede 17 Ferâiz kitabı kaydedilmiştir. Bunlardan sekiz tanesi Ferâiz-i Seydi olarak kaydedilirken diğerleri Ferâiz, Ferâiz alayî ve Şerh-i Ferâiz olarak kaydedilmiştir. Ferâiz kitaplarının fiyat aralığı 21 ila 1200 akçe arasında değişmektedir.

18 Şükrü Özen, "Sadrişşerîa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.35, İstanbul 2008, s.429.

19 KA, No.78, vr.5a.

Tespit edilen terekelerde geçen en yüksek fiyatlı Ferâiz kitabı 1200 akçe ile her ne kadar Mustafa Efendi bin Mehmed'in terekesinde görünüyorsa da buradaki Ferâiz kitabı terekede geçen bilmum Evrak-ı Perişan ile birlikte fiyatlandırılmıştır. Bu sebeple en yüksek fiyat ile kaydedilmiş müstakil Ferâiz kitabı 5 cilt alayı kaydı ile 400 akçe ile Tatar Ali Efendi ibni Şaban'ın terekesinde kayıtlıdır.²⁰

240 akçe değer biçilen *Ferâiz-i Seydî* Ebubekir Efendi bin Ramazan'ın 1712 tarihli terekesinde kayıtlıdır.²¹ Diğer *Ferâiz-i Seydî* lerin ise dört tanesi 100 akçenin altında olup 2 tanesi de 150 ve 200'şer akçe olarak kaydedilmiştir.

Molla Câmi

Osmanlı medreselerinde okutulan önemli eserlerden biri de *Molla Câmi*'dir. *Molla Câmi* aslında İbnü'l-Hâcib'in Arapça gramerine dair yazdığı *el-Kâfiye* isimli kitabına Abdurrahman-ı Câmi'nin *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adıyla yazdığı bir şerhtir. Eser adıyla değil şerh edenin **adıyla** *Molla Câmi* olarak meşhur olmuştur.²²

İncelenen dönemde 32 terekenin 16'sında *Molla Cami*'nin kaydedildiği tespit edilmiştir. *Molla Cami*'nin fiyatlarına bakıldığında kıymetli bir eser olduğu görülmektedir. 16 terekenin on beşinde bu eser 113 akçe ile 840 akçe arasında değişen fiyatlarla kaydedilmiştir. En yüksek fiyatlı *Molla Câmi* 840 akçe olup es-Seyyid Molla İsmail bin es-Seyyid Ahmed'in 1746 tarihli terekesinde kayıtlıdır. Bir sonraki eser ise 630 akçe olarak kaydedilmiştir. Devamında 205 ile 480 akçe arasında 9 kitap bulunmaktadır. 113-132 akçe aralığında ise 4 eserin bulunduğu görülmektedir.

Muhtasar

El-Muhtasar İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüne dair kaleme aldığı eserdir ve Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar arasındadır. Bu sebeple XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen talebe terekelerinin 13'ünde bu kitabın kayıtlı olduğu görülmektedir. *Muhtasar*'ın bu döneme ait fiyatlarına bakıldığında 15 akçe ile 600 akçe arasında çok değişken bir fiyat aralığına sahip olduğunu görmekteyiz. Müderris Mustafa Efendi'nin talebelerinden iken vefat eden Hasan Efendi bin Osman ibni Abdullah'ın terekesinde bulunan *Muhtasar* 600 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. Semaniye Medreselerinden Başmadrese'de vefat eden el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah bin Abdülmenan'ın terekesinde bulunan *Muhtasar* ise 300 akçedir. *Muhtasar*, *Muhtasar Ma'ani*, *Muhtasar Alayı* şeklinde kaydedilen altı kitap ise 205 ile 280 akçe arasındadır.

Tespit edilen *Muhtasar*'lardan iki tanesi 100 akçenin üzerinde olup biri 133 diğeri ise 180 akçe olarak kaydedilmiştir. 100 akçenin altında olan iki eserden eksik kaydıyla yazılan *Muhtasar-ı münteha* 90 akçe, diğer bir eser ise 60 akçedir. En düşük fiyatlı *Muhtasar* ise *Azudiye* adlı eser ile birlikte 15 akçe olarak kaydedilmiştir.

Mutavvel

Tam adı *el-Mutavvel alâ Telhîsi'l-Miftâh* olan ve terekelerde kısaca *Mutavvel* olarak geçen bu eser Osmanlı medreselerinde Belagat ve Arap Dili üzerine okutulan önemli kitaplardan biridir.

20 BKS, No.45, vr.32b.

21 KA, No.32, vr.63b.

22 Ömer Okumuş, "Câmi Abdurrahman", DİA, c.7, s.98

Kitap Sekkâkî tarafından yazılmış olan *Miftâhu'l-ulûm* isimli kitabın, Hatîb el-Kazvînî tarafından *Telhisü'l-Miftâh* adıyla yapılan özetine Taftâzânî tarafından yapılan şerhidir.²³

XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 talebe terekesinin 9'unda 13 nüsha olarak tespit edilmiştir. *Mutavvel*'in önemi ve kıymeti terekelere yansıyan fiyatlarından da anlaşılmaktadır. Zira tespit edilen 13 eser 170 akçe ile 2000 akçe arasında değişen fiyatlarla kaydedilmiştir. 2000 akçe olan kitap müstakil olmayıp *Mutavvel Muhtasarı Ebu'l-Feth* şeklinde kaydedilmiş olup İbrahim Efendi bin Mustafa'ya aittir. İkinci en yüksek fiyatlı *Mutavvel* ise 1200 akçe olarak kaydedilmiştir.

Tespit edilen terekelerde 1000 akçenin üzerinde iki kitap daha bulunmaktadır. Bunlardan 1748 tarihli olan *Mutavvel Muhtasar* 1190, 1728 tarihli olan *Mutavvel-i Seydi* ise 1000 akçe olarak kaydedilmiştir. 1000 akçenin altında ise 9 kitap daha tespit edilmiş olup bunlar 170 ila 600 akçe arasında değişen fiyatlara sahiptir.

Dürer Gurer

Terekelerde kısaca *Dürer* ya da *Dürer Gurer* olarak geçen eser Kazasker Molla Hüsrev'e ait olan *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* adındaki fıkıh kitabıdır. Molla Hüsrev önce *Gurer* diye meşhur olan *Gurerü'l-ahkâm*'ı yazmıştır. Daha sonra kendi kitabını şerh ederek *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*'ı kaleme almıştır.²⁴ Bu eser XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen talebe terekelerinin 6'sında Dürer, 7'sinde *Dürer Gurer* şeklinde toplam 13 terekede geçmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında *Dürer* ve *Gurer*'lerin fiyatlarına baktığımızda 515 akçe ile 2220 akçe arasında bir fiyat aralığına sahip olduğu görülmektedir. En yüksek fiyatlı *Dürer Gurer* Hâfız Ahmed Paşa Medresesi talebelerinden Ali Efendi bin Mustafa bin Abdullah'ın 1736 tarihli terekesinde yer almaktadır. Bunun haricinde terekelerde yüksek fiyatlı diyebileceğimiz 7 eser 1010-1500 akçe arasında kaydedilmiştir. 1000 akçenin altında ise 5 eser tespit edilmiş olup bunlar ise 515-900 akçe arasındadır. En düşük fiyatlı *Dürer* Semaniye Medresesi talebelerinden el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah bin Abdülmennan'ın 1707 tarihli terekesinde kayıtlı olup Sûk-i Sulatânî'de 515 akçeye satılmıştır.²⁵

Şâhidî

Terekelerde kısaca *Şâhidî* olarak geçen bu eser Divan şairi ve lugat yazarı olan İbrahim Şâhidî'nin *Tuhfe-yi Şâhidî* ya da *Lugat-ı Şâhidî* olarak bilinen Farsça-Türkçe manzum lugatıdır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 terekenin 8'inde 11 nüsha olarak kayıtlı olan bu lugat 27 akçe ile 723 akçe arasında seyreden bir fiyat aralığında kaydedilmiştir. En yüksek fiyatlı *Şâhidî* 723 akçe ile Fatih medreselerinden birinde misafir iken vefat eden Mehmed Efendi ibni Mehmed'in terekesinde kayıtlıdır. Bunun haricinde terekelerde 100 akçenin üzerinde iki eser daha bulunmaktadır. Bunlardan biri 186 akçe iken diğeri 360 akçe olarak kaydedilmiştir. Diğer 8 kitap ise 100 akçenin altında olup 27 ila 80 akçe arasında bir fiyat aralığında değer bulmuştur.

23 Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-ulûm", DİA, c.30, s.20.

24 Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", DİA, c.10, s.27.

25 BKS, No.33, vr.93b-94a.

Risâle-i Birgili/Birgivî

Terekelerde *Birgili*, *Risâle-i Birgivî* ya da *Birgili Risâlesi* şeklinde yer alan ve Muhammed bin Pîr Ali el-Birgivî'ye ait olan *Vasiyetnâme*, iman esaslarını, ibadet ve ahlâk konularını içeren bir ilmiyal kitaptır. *Birgili Risâlesi* de medreselerde çok okutulan kitaplar arasındadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden 32 medrese talebesinin 10'unda Birgivî'nin *Vasiyet-name*'si tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ü *Birgivî Risâlesi* üzerine yazılan şerhlerdir. Bunlar *Birgili Şerhi* ya da *Şerh-i Birgili* şeklinde kaydedilmiştir. *Birgili Şerh*'leri 120 ile 1350 akçe arasında fiyatlarla kaydedilmiştir. En yüksek fiyatlı Şerh-i Birgili Ayasofya-yı Kebir Medresesi'nde okurken 1748'de vefat eden Evliya İbrahim Efendi'ye ait olup 1350 akçedir. Fatih Medreseleri'nden birinde misafir iken vefat eden Mehmed Efendi'ye ait olan Şerh-i *Birgili* ise 690 akçe olarak kaydedilmiştir. Diğer iki şerh ise 210 ve 120 akçe olarak kayıtlarda yer almıştır.

Birgivî'ye ait olan asıl Risâlelerin fiyatlarına bakacak olursak bunların 60 ila 240 akçe arasında kaydedildiği görülmektedir. Bunlardan üçü 100 akçenin altında iken diğerleri 100 akçenin üzerindedir. En yüksek fiyatlı *Birgili Risâlesi* 240 akçe ile 1736 tarihli Mustafa Efendi ibni Mehmed'in terekesinde kayıtlıdır. 1731 tarihli Molla Ahmed ibni Mehmed'in terekesinde bulunan *Birgili Risâlesi* ise *Fıkıh-ı Keydânî* ile birlikte 105 akçe olarak kaydedilmiştir.

Kudûrî

Talebe terekelerinde kısaca *Kudûrî* olarak kaydedilen eser asıl adı Ebü'l-Hüseyn Ahmed bin Ebî Bekr Muhammed bin Ahmed el-Kudûrî olan müellifin önemli eserlerinden olan *el-Muhtasar*'ını ifade etmektedir.²⁶ Terekelerde *el-Muhtasar* adı ile kayıtlı başka kitaplar da bulunmaktadır. Bunlar İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüne dair olan eseri olmalıdır. Zira aynı yıllara ait terekelerde hem *el-Muhtasar* hem de *Kudûrî*'nin ayrı ayrı kaydedilmesi bu iki eserin ayrı müelliflere ait olduğunu göstermektedir. *Kudûrî*'nin *El-Muhtasar*'ı da fıkıh usulüne dair bir eser olup uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait terekelerde 10 adet *Kudûrî*'nin kaydedildiği görülmektedir. Bu eserler 18 akçe ile 215 akçe arasında fiyatlandırılmış olup bunların içinde üç tanesi 100 akçenin üzerindedir. 215 akçe ile fiyatlandırılan *Kudûrî* Doğramacı Molla Ömer bin Abdullah'ın 1743 tarihli terekesinde karşımıza çıkmaktadır. Listedeki en düşük fiyatlı *Kudûrî* de Doğramacı Molla Ömer'e ait olup 18 akçe olarak kaydedilmiştir. En yüksek fiyatlı diğer kitap ise 191 akçedir. Ancak bu kitap Zeynüddin ibni Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* eseri ile birlikte *Kudûrî Eşbah* olarak birlikte kaydedilmiş ve fiyatlandırılmıştır. 100 akçenin üzerinde olan diğer bir eser ise 110 akçe olarak İbrahim Efendi ibni Mustafa'nın 1730 tarihli terekesinde kayıtlıdır. Listedeki 100 akçenin altında olan eserler ise 30 ila 75 akçe arasında olup 1707-1725 yılları arasındaki terekelerde kayıtlıdır.

Şerh-i Akâid

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait terekelerde adı sık geçen kitaplardan biri de Şerh-i *Akaid*'dir. Şerh-i *Akaid* Sa'deddin et-Teftâzânî'ye ait olup Necmeddin en-Nesefî'nin akaide dair olan *Akâidü'n-Nesefî* adlı risâlesine yazmış olduğu şerhtir.²⁷ Bu şerh Osmanlı medreselerinde okutulan önemli eserlerden olup XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 terekenin 9'unda on nüsha

26 Cengiz Kallek, "Kudûrî", DİA, c.26, s.321.

27 Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü'n-nesefî", DİA, c.2, s.218.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen Şerh-i Akaid'ler 48 akçe ile 305 akçe arasında değişen bir fiyat aralığındadır. Bir terekede ise kitabın fiyatı kaydedilmemiştir. 305 akçe olarak kaydedilen eser müstakil olmayıp Şerh-i Akaid Ferâiz şeklinde başka bir kitapla birlikte kaydedilmiştir. Bunun haricinde 100 akçenin üzerinde kaydedilmiş üç kitap vardır. Bunlar da 100, 111 ve 220 akçe olarak değerlendirilmiştir. 100 akçenin altında ise 5 kitap olup bunlar da 48-95 akçe aralığında değişen fiyatlarla karşımıza çıkmaktadır.

Tarîkat-ı Muhammediye

Tam adı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye* olan bu eser iman ve itikat üzerine olup Birgivî Mehmed Efendi'ye aittir.²⁸ XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 terekedenin 8'inde bulunmaktadır. Dönemin değerli kitapları arasında sayılan *Tarîkat-ı Muhammediye*'nin XVIII. yüzyılın ilk yarısında kaydedilen fiyatlarına baktığımızda 180 akçe ile 1405 akçe arasında değişen yüksek fiyatlarla kaydedildiğini görmekteyiz. Bunlardan en yüksek fiyatlı olanı Yavuzselim'de Kazasker Mustafa Efendi Medresesi'nde talebe iken vefat eden Ebubekir Efendi bin Ramazan'ın 1712 tarihli terekesinde kayıtlıdır. Yüksek fiyatlı diğer kitaplardan 3'ü ise 520 ile 600 akçe arasında fiyatlandırılmıştır. Terekelerde tespit edilen diğer *Tarîkat-ı Muhammediye*'lerin 600 akçe ve altında olduğu dikkate alınırsa 1405 akçelik eserin yazısı, cildi, tezhibi vs. açısından nadir bir eser olduğu tahmin edilebilir. 500 akçenin altında ise 4 eser tespit edilmiş olup bunlar da 180 ile 400 akçe arasında değer bulmuştur.

Dav

Terekelerde kısaca *Dav* olarak kaydedilen eser bir nahiv/gramer kitabı olup tam adı *ed-Dav' ale'l-Misbâh*'tır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında ait 32 terekedenin 9'unda *Dav* tespit edilmiştir. Bu eserin dönemine ait fiyat aralığına baktığımızda en yüksek fiyatlı kaydedilen 2 kitaptan birinde *Dav*'ın *el-Misbah ve Nahiv ve Sarf [ve] Ferâiz Mecmu'ası* adında diğer kitaplarla birlikte 480 akçe olarak kaydedildiği, diğerinde ise *Kâfiye* ve *Izhar* ile birlikte 275 akçeye kaydedildiği görülmektedir. *Müstakil olarak kaydedilmiş diğer 6 Dav*'ın fiyat aralığı 30 ile 120 akçe arasında değişmektedir. Bir terekede geçen kitabın ise fiyatı belirtilmemiştir.

Kâfiye

Talebe terekelerinde sıkça geçen gramer kitaplarından bir diğeri de İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli Arapça nahiv eseridir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında ait 32 terekede 9 adet *Kâfiye* tespit edilmiştir. Ancak bunlardan 1716 yılına ait 40 akçe olarak kaydedilen bir tanesi *Kâfiye şerhi* olarak kaydedilmiştir. Fakat *şerhin kime ait olduğu belirtilmediği için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu dönemde tespit edilen Kâfiye'ler 30 ile 195 akçe arasında fiyatlandırılmıştır. 195 akçeye kaydedilen eser Kâfiye alayı şeklinde kaydedilmiştir. 120 akçelik Kâfiye ise 1746 yılına ait olup Fatih'te Efdalzâde Medresesi'nde vefat eden es-Seyyid Molla İsmail'e aittir. Diğer üç kitabın fiyatları ise 50 akçenin altında olup, iki kitabın da fiyat tesbiti yapılmamıştır.*

Tavzih

Terekelerde kısaca *Tavzih* olarak geçen kitap, Hanefî fakihi ve kelâm alimi Sadrüşşerî'a es-Sânî Ubeydullah bin Mesud'un fıkıh usulüne dair kaleme aldığı *et-Tenkîh* isimli kendi eserine

28 Huriye Martı, "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye", DİA, c.40, s.106.

yazdığı şerhtir. Eserin tam adı *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*'tir.²⁹ XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen 32 talebe terekkesinden 8'inde bu eser karşımıza çıkmaktadır. *Tavzîh*'in bu dönemde terekelere yansıyan fiyatlarına bakıldığında 220 ila 400 akçe arasında değişen fiyatlara sahip olduğu görülmektedir. En yüksek fiyatlı eser 1734 yılında İstanbul'da Müstakimzâde Dârül-hadîsi'nde talebe iken vefat eden Molla Mahmud bin Mehmed'e aittir. Diğer eserlerden üç tanesi 300 akçe bir tanesi de 315 akçe olarak kaydedilmiştir. 1712 ve 1719 yıllarına ait iki eser ise 220 ve 250 akçe olarak değerlendirilmiştir. Tespit edilen terekelerden bir tanesinde ise fiyatlandırılma yapılmamıştır.

Kâmus ve Lugatler

Medrese talebelerinin sahip olduğu kitaplar arasında kamus ve lugatler de bulunmaktadır. Terekelerde bunlar *Kâmus* ya da *Lugat* olarak genel bir ifade ile kaydedildiği gibi kime ait olduğunu belirten terkiplerle de kaydedilmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında 4 terekede 7 adet lugat tespit edilmiştir. Bunların fiyatlarına bakıldığında 60 ila 4710 akçe arasında oldukça değişken fiyat aralığında olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise içlerinde çok meşhur lugatlerin bulunuyor olmasındandır.

Ayasofya-yı Kebir Medresesi'nde talebe iken 1748 yılında vefat eden Evliya İbrahim Efendi'nin listedeki en pahalı iki lugate sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan biri *Van Kulu Lugati* olup terekede 4710 akçe olarak kaydedilmiştir. Evliya İbrahim Efendi'nin terekesinde bulunan ikinci bir lugat ise *Kâmus* adıyla kaydedilmiş olup 4405 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. 1726 tarihli bir terekede *Lugat Alayı* olarak kaydedilen bir kitap ise 270 akçe olarak değerlendirilmiştir. 1712 yılında ise Yavuzselim'de Kazasker Mustafa Efendi Medresesi'nde vefat eden Ebubekir Efendi bin Ramazan'ın iki adet lugate sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan biri *Lugat-ı Halimî* ismiyle kaydedilmiş olup 150 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. Ebubekir Efendi'nin sahip olduğu diğer lugat ise *Lugat-i Müntehab* olup bu da 60 akçe olarak değerlendirilmiştir.

1719 yılında *Şehzadebaşı*nda el-Hâc Sinan Medresesi'nde vefat eden Mehmed bin Osman'ın da *Lugat-ı Nimetullah*'ın iki nüshasına sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu terekede geçen kitapların hiçbirini fiyatlandırılmamıştır.

Çarperdi

Terekelerde kısaca *Çarperdi* olarak kaydedilen eser Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed bin el-Hasen bin Yusuf el-Çarperdi'nin en meşhur eseri olan ve medreselerde Arapça nahiv eğitimi için sıkça kullanılan *el-Muğnî fî İlmi'n-Nahv* adlı eseridir.³⁰ Bu eserden ilgili dönemde 5 terekede 7 nüsha tespit edilmiştir. Bunların fiyat aralığına bakıldığında 60 ila 200 akçe arasında fiyatlandırıldığı görülmektedir.

Yüksek fiyatlı 3 adet Çarperdi'nin Semaniye Medresesi talebelerinden olup 1707 yılında vefat eden el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah'a ait olduğu görülmektedir. İsmail Efendi'ye ait Çarperdi'lerden biri Şerh-i Şafiye ile birlikte kaydedilerek 200 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. İsmail Efendi'ye ait diğer bir Çarperdi ise 150 akçedir. Terekede bu kitabın vakfedildiği kaydedilmiştir. Ancak nereye vakfedildiği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. İsmail Efendi'ye ait Çar-

29 Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-usûl", DİA, c.40, s.454.

30 Mehmet Şener, "Çarperdi", DİA, c.8, s.231.

perdi ise 98 akçe olup bu kitabın ise Sûk-i Sultânî’de satıldığı kaydı düşünülmüştür. Tespit edilen terekelerde kayıtlı yüksek fiyatlı diğer bir Çarperdi ise 120 akçedir. 2 eser de 60 akçe olarak değerlendirilmiş olup, bir terekede geçen eser için ise fiyat kaydedilmemiştir.

Dibâce

Dibâce Osmanlı medrese geleneğinde genellikle Arapça nahiv alanında yazılmış giriş niteliğindeki metinleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda, *Dibâce* adıyla anılan belirli bir eser bulunmamakla birlikte, bu terim, çeşitli nahiv risalelerinin önsöz veya giriş bölümlerini tanımlamak için de kullanılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden 32 medrese talebesinden 7’sinin *Dibâce* türü bir esere sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan iki tanesi *Dibâce alayı* şeklinde kaydedilmiş olup 100 akçenin altında bir değere sahiptir. 1736 tarihli terekede geçen *Dibâce alayı* 90 akçe olup 1718 tarihli olanı ise 64 akçe olarak kaydedilmiştir. *Dibâce Şerhi* olarak kaydedilen kitapların 5’i 40 akçe ve altında olup bir kitabın ise fiyatı kaydedilmemiştir.

Hidâye

el-Hidâye Burhâneddin el-Merginânî’nin Kudûrî’ye ait *el-Muhtasar* ile Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî’nin *el-Câmi’u’s-sagîr*’ini bir araya getirerek kaleme aldığı *Bidâyetü’l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir.³¹ XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait 32 terekenin 5’inde 7 nüsha olarak tespit edilmiştir. Bunlar terekelerde *Hidâye*, *Hidâye Alayı* ve *Hidâye kıt’ası* ifadeleri ile kaydedilmiştir. Bir kitap ise *nısf* bir tanesi de *noksan* kaydı ile kaydedilmiştir.

Bunların XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait fiyatlarına bakıldığında 210 akçe ile 1830 akçe arasında değişen fiyat aralığında kaydedildiği görülmüştür. 1000 akçenin üzerinde iki eser vardır. Bunlardan biri Ali Efendi bin Mustafa’nın 1707 tarihli terekesinde 1830 akçe, diğeri ise yine aynı yıl vefat eden el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah’ın terekesinde 1110 akçe olarak kaydedilmiştir.

Tespit edilen eserler arasında 1000 akçenin altında 5 eser bulunmaktadır. Bunların içinde *nısf* kaydıyla kaydedilmiş olan kitap 399 akçe olarak değer bulmuştur. *Noksan* kaydıyla kaydedilmiş olan kitap ise 210 akçe olarak değerlendirilmiş olup listenin en düşük fiyatlı kitabıdır.

Mesâbih

Tereke kayıtlarında kısaca *Mesâbih* diye geçen kitap Ferrâ el-Begavî’nin *Mesâbihu’s-Sünne* adlı hadis kitabıdır.³² Bu kitap da medrese talebelerinin sıkça okudukları kitaplar arasında sayılabilir. Zira tespit edilen 32 terekenin 7’sinde bu eserle karşılaşmıştır.

Mesâbihu’s-Sünne’nin XVIII. yüzyılın ilk yarısında kaç akçe değer taşıdığına baktığımızda 125 ile 900 akçe arasında fiyatlandırılmış kıymetli bir eser olduğu görülmektedir. Tespit edilen eserlerden 4’ü 500 akçe ve üzerinde iken iki eser 500 akçenin altındadır. İçinde *Mesâbih ve Kudûrî ve Gülistân*’ın birlikte değerlendirildiği kitap gurubu 1505 akçe ise de bu müstakil bir kitabın fiyatı olmadığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu durumda XVIII. yüzyılın ilk yarısında en yüksek fiyatlı *Mesâbih* 900 akçe olup Hafız Ahmed Paşa Medresesi talebelerinden Ebubekir Efendi bin Ramazan’a aittir. Ayasofya-yı Kebîr Medresesi’nde talebe iken vefat eden Evliya İbrahim

31 Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, DİA, c.17, s.471.

32 İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbihu’s-sünne”, DİA, c.29, s.258.

Efendi'nin 1748 tarihli terekesinde 2 adet *Mesâbih*'in kayıtlı olduğu görülmektedir. Bunlardan biri 500 akçe iken diğeri 320 akçe olarak değer bulmuştur. Bu dönemde en düşük fiyatlı *Mesâbih* 125 akçe olup 1707 tarihli bir terekede karşımıza çıkmaktadır.

Seyyid/Seyyid Abdullah

Tereklerde kısaca *Seyyid* ya da *Seyyid Abdullah* olarak kaydedilen kitabın İbn Hâcib'in nahiv konularını ele aldığı *el-Şâfiye* isimli kitabına Seyyid Abdullah Cemaleddin'in yazdığı Şerhü's-şâfiye isimli şerhi olması ihtimal dahilindedir.³³ Şerh el-Şâfiye Osmanlı medreselerinde Arapça öğretiminde temel kaynaklardan biri olarak kullanılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait terekler arasında 7 adet *Seyyid* ya da *Seyyid Abdullah* şeklinde kaydedilmiş kitap tespit edilmiştir. Bunların fiyat aralığının ise 30 akçe ile 210 akçe arasında olduğu görülmektedir. Bunlardan 4'ü 100 akçenin üzerinde iken 2 tanesi de 100 akçenin altındadır. Ayrıca 5 cilt kitap *Seyyid Alayı* kaydıyla 250 akçe olarak fiyatlandırılmıştır.

Tespit edilen terekelerde ayrıca Şerh-i Şâfiye isminde bir kitap olduğu da tespit edilmiştir. Bu kitap Ayasofya-yı Kebir Medresesi'nde talebe iken vefat eden Evliya İbrahim Efendi'nin 1748 tarihli terekesinde 300 akçe olarak kaydedilmiştir.³⁴

Kara Davud

Kara Davud Bursa kadılığı yapmış ulemadan bir zattır. Yazdığı haşiyeler ile meşhurdur.³⁵ Ancak terekelerde *Kara Davud* diye bahsi geçen eserin hangi şerh olduğu belirtilmemiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında 7 nüsha *Kara Davud* tespit edilmiştir. Bunların 30 akçe ile 540 akçe arasında fiyatlandırıldığı görülmektedir. Ancak 540 akçe olarak kaydedilen *Kara Davud Seyyid Abdullah* ile birlikte kaydedildiği için bu döneme ait müstakil en yüksek fiyatlı *Kara Davud*'un 400 akçe olduğu söylenebilir. Semaniye Medresesi talebelerinden el-Hâc İsmail Efendi'nin 1707 tarihli vakfiyesinde 400'er akçe olarak kaydedilmiş iki nüsha *Kara Davud*'un vakfedildiği tespit edilmiştir. Diğer *Kara Davud*'lardan ikisi de Fatih Çifteayak Medresesi talebelerinden es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi'ye ait olup her ikisi de 100 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. Bu döneme ait en düşük fiyatlı *Kara Davud* 30 akçe olup 1748 tarihli bir terekede karşımıza çıkmaktadır.

Dinkoz

Terekelerde kısaca *Dinkoz* şeklinde kaydedilen kitap Şemseddin Ahmed b. Ali'ye ait *Şerh-ül-merâhi'l-ervâh ve şerh-u mesabih* isimli eserin kısaltılmış halidir.

İlgili dönemde tespit edilen 6 adet *Dinkoz*'un 105 akçe ile 340 akçe arasında değer bulduğu görülmektedir. Bir adet *Dinkoz Şerh-i Maksud* ile birlikte 160 akçe olarak kaydedilmiştir. Ayrıca *Dinkoz Alayı* kaydı ile kaydedilen bir gurup kitap da 1734 tarihli terekede 410 akçe olarak fiyatlandırılmıştır.

Gülistân

Sadi Şirazi'nin meşhur eseri *Gülistân* XVIII. yüzyılın ilk yarısında vefat eden 32 talebenin 6'sının terekesinde tespit edilmiştir. Bunlardan müstakil kitap olarak kaydedilen *Gülistân*'lar 30

33 Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", DİA, c.38, s.247-248.

34 KA, No.106, vr.51b.

35 Hatice Kelpetin Arpağuş, "Kara Dâvud İzmiti", DİA, c.24, s.359-360.

ila 90 akçe arasında fiyatlandırılmıştır. *Gülîstan alayı* şeklinde kaydedilen bir gurup kitabın ise Ali Efendi bin Mustafa bin Abdullah'ın terekisinde 225 akçe olarak kaydedildiği tespit edilmiştir.

Isam

Terekelerde kısaca *Isam* olarak kaydedilen kitap Ebû İshâk İsâmüddîn İbrahim bin Muhammed'in *Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî adlı* kitabıdır. Bu eser Abdurrahman-ı Câmî'nin, oğlu Ziyâeddin Yusuf için İbnü'l-Hâcib'in nahve dair eseri *el-Kâfiye* üzerine yazdığı *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adlı şerhine yazılmış hâşiyedir.³⁶ Bu kitap 6 terekede *Isam Câmî*, *Isam İstiâre*, *Isam ale'l-hanefiye* şeklinde 120 ila 300 akçe arasında bir fiyat aralığında kaydedilmiştir. Yarım bir kitap ise *Isam* nısıf kaydıyla 120 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir *Isam* da *Tarîkat-ı Muhammediye* ile birlikte 1000 akçe olarak kaydedilmiştir.

Nahiv

İncelenen dönemde Arapça öğretimine dair *Nahiv* kısaltması ile gramer kitapları da bulunmaktadır. Bu kitapların kayıtlarda *Nahiv cümlesi*, *Nahiv alayı* şeklinde kaydedilmiş olması bir talebeye ait birden çok kitaba sahip olduklarını göstermektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait 6 adet *Nahiv* kitabının gurup halinde fiyatlarına bakıldığında 36 akçe ila 300 akçe arasında kaydedildiği tespit edilmiştir.

Ta'îm-i Müte'allim

Tal'îm-i Müte'allim Burhâneddin ez-Zernûcî'nin talebelerin nasıl ilim tahsil etmesi gerektiğini anlatan klasik ve çok meşhur bir ahlâk ve eğitim risalesidir. İncelenen dönemde 6 müteveffa talebenin terekisinde bu kitaptan bulunmaktadır. Bu dönemde müstakil bir *Tal'îm-i müte'allim*'in 15 ila 80 akçe arasında değer bulduğunu görmekteyiz. Ayrıca tespit edilen kitaplar arasında 2 adet de *Tal'îm-i müte'allim şerhi* bulunmaktadır. Bunlardan biri 57 diğeri de 105 akçe olarak terekede kayıtlıdır. Bir *Ta'îmü'l-müte'allim* de İzhar, *Şürût-ı salât ve Mecmu'a* ile birlikte 90 akçe olarak kaydedilmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait talebe terekelerinde tespit edilen kitaplardan beş nüsha ve daha az sayıda olanları en düşük ve en yüksek fiyatlarıyla aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Kitap Adı	Geçme sıklığı	Fiyata aralığı
Şir'a	5	41-369
İzhar	5	84-165
Ahterî	5	300-2460
Avâmil	5	40-840
İftah	5	101-300
Mantık	5	24-360
Muhyiddin	5	100-228

36 Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", DİA, c.24, s.153.

Mutavassıt	5	30-200
Risâle	5	30-300
Telvih	5	129-800
Akâid	3	20-200
Bostan	4	180-300
Câmi‘	4	160-405
Cilâ-i Kulûb	4	40-220
İfsah	4	120-326
İmtihân-ı Ezkiyâ	4	100-200
Misbah	4	30-100
Mukaddime	4	24-210
Ali Kârî	3	2400-15000
Azmizâde	3	200-340
Buhârî	3	960-15000
Cevâhir-i Fıkıh	3	51-126
En‘âm-ı Şerîf	3	21-34
Eşbah	3	220-480
Fenârî	3	25-126
Hacı Baba	3	60-245
İsbât-ı Vâcib	3	80-405
Kasîde	3	20-165
Kavâid-i İ‘rab	3	60-80
Kul Ahmed	3	80-366
Maksûd	3	40-126
Matlûb	3	120-225
Menar İbni Melek	3	150-360
Meşârık	3	230-430
Mev‘iza	3	120-500

Miftah	3	50-150
Şâfiye	3	45-515
Şifâ-i Şerîf	3	729-1000
Ta'rifât	3	40-300
Tasavvurât	3	120-140
Tasdikât	3	30-300
Telhis	3	42-100
Vikâye	3	48-300
Mecma'ü'l-Bahreyn	3	30-240
Abdulgafur	2	220-280
Baharistân	2	30
Câmi's-Sagîr	2	600-840
Delâil	2	240-850
Ebu'l-Müntehâ	2	33-100
Felah	2	80-138
Fıkh-ı Keydânî	2	40-120
Hayâlî	2	320
Hüssâm-ı Kati	2	35-120
Kâsım Leysî	2	120-300
Mecâlis-i Rûmî	2	515-660
Şemâil	2	40
Tertîb-i Zibâ	2	300-480

Kitap dışı eğitim-öğretim malzemesi

Bilindiğı üzere terekelerde müteveffanın geride bıraktığı bütün emval ve emlaki kaydedilmektedir. Tespit edilen talebe terekelerinde de vefat etmiş olan talebelerin kitaplardan başka eşyaları da doğal olarak bulunmaktadır. Çalışmanın buraya kadar olan kısmında talebelerin sadece kitapları üzerinde bir değerlendirilme yapılmıştır. Ancak burada talebelerin eğitim öğretim hayatı ile ilgili malzemelerini de değerlendirmenin bütüncül bir yaklaşım sunacağı için önemli olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda terekelerde bir talebenin sahip olduğu elbise, mutfak eşyası vs. malzemelerinin yanısıra eğitim gibi öğretim esnasında kullandığı devat, kubur, piştahta, sandık, mücellit aletleri malzemeler de tespit edilmiştir.

Bilindiğı üzere yazı yazmak için kullanılan kalem, divit, mürekkep vs. gibi yazı malzemelerinin konduğu kaba Arapçada *devat* denilmektedir. İncelenen dönemlerde çok sayıda talebenin terekesinde devatın olduğu tespit edilmiştir. Ancak sicile kaydederken ve fiyatlandırırken devatlar

başka malzemelerle birlikte de yazılmıştır. Müstakil olarak fiyatlandırılan devatların XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki değerlerine bakılacak olursa bunların 120-130 akçe civarında olduğu görülmektedir. Örneğin Molla Mehmed bin İsmail'in 1716 tarihli terekesinde bir devat 120 akçe olarak değer bulmuştur. Doğramacı Molla Ömer bin Abdullah'ın sahip olduğu pirinç devat ise 1743 senesinde 132 akçe olarak değerlendirilmiştir.

1746 tarihli bir terekede ise bir devat, kağıt, evrak, belge vs. saklamak için kullanılan kubur ile birlikte 120 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. Müstakil kaydedilen bir kubur ise 1748 senesinde 60 akçe olarak değerlendirilmiştir.

Medrese talebelerinin yazı yazmak, ders notları almak ve ezber yapmak vs. için kullandıkları, genellikle ince ve dikdörtgen biçimli tahta levhalar pıştahta şeklinde kaydedilmiştir. Tespit edilen 32 terekenin 6'sında pıştahta bulunmaktadır. Müstakil olarak kaydedilmiş pıştahtaların XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki fiyat aralığına baktığımızda 30 ila 57 akçe aralığında değiştiğini söyleyebiliriz.

Terekelerde bazı eserlerin eksik, cildsiz, parçalanmış olarak bulunduğu ve kaydedilmesi gerektiği zaman bunların *evrak-ı perişan* şeklinde kaydedildiği bilinmektedir. Bunların XVIII. yüzyılın ilk yarısında fiyatlarının çok değişken olduğu dikkati çekmektedir. Zira tespit edilen 32 terekenin içinde geçen 20 kayıta evrak-ı perişanlar 20 akçe ila 900 akçe arasında değişkenlik göstermektedir. Bunların yarısı 100 akçenin altında yarısı da üzerindedir.

Tespit edilen terekeler arasında her talebenin sahip olmadığı ya da ilgi sahasına girmeyen özel malzemelerin de olduğu dikkat çekmektedir. Mesela 1731 senesinde İstanbul'da vefat eden Molla Ahmed ibni Mehmed ciltçiliğe meraklı olmalıdır ki terekesine yansıyan emvali arasında *mücellid âlâtı* kaydını görmekteyiz.³⁷ Bu mücellit aletleri pıştahta ile birlikte 910 akçe gibi çok yüksek bir fiyat ile fiyatlandırılmıştır. Tereke sahibi bu aletleri kendi eserlerini ciltlemek için kullanabileceği gibi sipariş üzerine ciltler yaparak ek gelir elde edebileceği ihtimalini akla getirmektedir. Yine her öğrencinin terekesinde bulunmayan bir eşya da *köhne sim saat* şeklinde kaydedilerek 600 akçe olarak fiyatlandırılmıştır.

Bazı talebelerin terekelerinde sahip oldukları malzeme arasında sandık da bulunmaktadır. Ancak bu istisnaî bir durumdur. Gerçi raflı depolama sisteminin olmadığı dönemlerde kitaplar tahta sandıklarda muhafaza edilmekte idi, ancak talebeler arasında sandık edinmenin yaygın olmadığı görülmektedir. Çünkü 32 talebeden ikisinin sandığı vardır. Bu sandıklardan biri 300 akçe ile fiyatlandırılırken *köhne* olan bir diğeri 45 akçe olarak değer bulmuştur. Bu fiyat farkı materyallerinin, eskilik derecelerinin ya da el işçiliklerinin farklı evsafa olmasından kaynaklı olmalıdır.

Sonuç

XVIII. yüzyılın ilk yarısında medrese talebelerinin okuduğu kitapları tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada 32 talebe terekesi değerlendirilmiştir. Bu terekeler 1112-1161 (1701-1748) tarihleri arasında aittir. Yaklaşık yarım asırlık dönemde toplumun kitapla en yoğun ilişkilendirilebilecek kesiminin, yani medrese talebelerinin okuduğu yaklaşık 270 kitap tespit edilmiştir. Tespit edilen kitap sayısının incelenen dönemdeki medrese talebelerinin tamamının kitap varlığını yansıtmadığı, vefat nedeniyle terekeye konu olabilen kitaplar olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Do-

37 KA, No.62, vr.14a-14b.

layısıyla 270 rakamını daha sağlıklı bir zemine oturtup değerlendirmek için daha fazla bilgiye ihtiyaç olduğu aşikardır. Ancak Osmanlı medrese talebelerinin sahip olduğu kitap sayısını gösteren somut rakamlar olarak bu konudaki literatüre katkı sunduğu muhakkaktır. İncelenen dönemdeki medrese talebelerinin tamamının sayısı bilinmeden 32 kişinin kitap sahipliği de sağlıklı yorumlanamayacaktır. Ancak medrese talebelerinin maddi sıkıntıları ve onların ihtiyaçları için İstanbul’da kurulmuş onlarca vakıf kütüphanesi birlikte düşünüldüğünde 32 öğrencinin kendi kitaplıklarını oluşturma gayreti “muhibb-i kütüb” olmalarının ötesinde anlamlar ifade ediyor olmalıdır. Aslında çoğunlukla müfredatlarıyla uyumlu kitap varlıkları medreselilerin eğitim maksatlı kitap edindiklerinin göstermektedir.

XVII.-XX. yüzyıl arasında tespit edilen terekelerde en sık geçen kitaplarla XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilenler karşılaştırıldığında hemen hemen aynı kitapların ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Örneğin her iki çalışmada da sadece Osmanlı kadılarının değil bütün müderris ve talebelerin de başlıca müracaat kitabı olarak Osmanlı ulemasının vazgeçilmez ve önemli kitaplarından birisi olan *Mülteka’l-ebhur* en sık geçen kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk çalışmada tespit edilen 64 terekede 67 nüsha bulunan *Mülteka*, bu çalışmada da 32 terekede 35 nüsha olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm de talebe terekelerinde her zaman bulunmaktır. İlk çalışmada 32 Kur’ân-ı Kerîm bulunurken, bu çalışmada ise 22 adet tespit edilmiştir. Yine ilmiye mensuplarının sıkça okuduğu kitaplardan *Sadru’s-şerî’a* iki çalışmada da en sık geçen kitaplar arasındadır. Bu kitaptan iki asırlık bir süreci içeren ilk çalışmada 17 adet tespit edilmişken, 50 yılı kapsayan bu çalışmada ise 19 adet karşımıza çıkmaktadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında talebe terekelerinde en çok rastlanılan eserlerin ikinci sırasında ise *Mecmua*’lar gelmektedir. 32 talebe terekesinde 32 ayrı *Mecmua* tespit edilmiştir. Bu *Mecmua*’lar herhangi bir şekilde konusal olarak neye ait olduğu bilinmeyen fakat daha çok şahısların şahsi ilgilerine veya mesleki tercihlerine göre oluşturdukları eserler olabilmektedir. Bununla birlikte 7 mecmuanın hangi konuya ait olduğu *Mecmu’a-i Fıkıh*, *Mecmu’a-i Kudûrî*, *Mecmu’a-i Hadîs-i Şerîf*, *Mecmu’a-i Aruz*, *Mecmu’a-i Fârisî* ve *Mecmu’a-i Kadri Efendi* şeklinde kaydedildiği tespit edilmiştir.

Tespit edilen eserler arasında *Kurân-ı Kerîm* medrese talebelerinin tümünde yer almamakla beraber en sık geçen kitaplar arasında görülmektedir. 32 talebenin 16’sında toplam 22 adet *Kurân-ı Kerîm* bulunduğu görülmektedir. Medrese talebelerinin terekelerinde *Kurân-ı Kerîm’in* yanı sıra *Tefsîr* kitaplarının da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. 32 talebe terekesinde 22 adet *Tefsîr* kitabı tespit edilmiştir. Bunlar *Kadı Tefsîri*, *Tefsîr-i Isam*, *Tefsîr-i Uyun*, *Tefsîr-i Ebu’l-leys*, *Tefsîr-i Cemaleddin*, *Tefsîr-i Ebu’s-Su’ûd*, *Tefsîr-i Şihab*, *Tefsîr-i Keşf* gibi farklı müelliflere aittir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında sık geçen bir diğeri de *Sadru’s-şerî’a*’dır. Fıkıh usulü kitaplarından olan *Sadru’s-şerî’a*’nın medrese talebeleri tarafından yoğun olarak kullanıldığı 32 terekenin 16’sında 19 farklı nüsha olarak yer almasından anlaşılmaktadır.

Extended Abstract

This scholarly article examines the intellectual and material lives of Ottoman madrasa students during the first half of the eighteenth century, focusing on their book ownership as documented in probate inventories (terekes). The research analyzes 32 such inventories, dated between 1701 and 1748, drawn from the records of various Istanbul courts, most notably those of Kismet-i Askeriye, Mülga Beledi Kassamlığı, and the Istanbul Şeriye registers. By reconstructing the libraries of

deceased students and contextualizing their estates, this study contributes to our understanding of early modern Ottoman educational and intellectual culture.

The article begins by noting the scarcity of sources detailing what madrasa students read. Tereke records, therefore, provide a unique and empirical window into the private scholarly world of these students. Compared with earlier studies, which examined fewer terekes across broader time spans, this article focuses narrowly on the first half of the eighteenth century, allowing for more in-depth analysis. The selected inventories belong to students from a range of madrasas, including prestigious institutions like Semaniye, Süleymaniye, and Ayasofya-yı Kebîr, as well as neighborhood madrasas in areas such as Fatih, Yavuzselim, and Şehzadebaşı. This variety enhances the representativeness of the findings.

A major finding of the study is the positive correlation between the students' overall wealth and the size and value of their book collections. Wealthier students possessed more books, and their collections included more expensive and rare editions. For example, Evliya İbrahim Efendi, whose inventory is the most extensive, owned a library worth over 116,000 akçe, featuring valuable texts like annotated versions of *Buhârî Şerhi*, *Ali Kari ale'l-Mışkat*, and *Van Kulu Lugatı*. His library also reflected a broad intellectual curiosity, including works on jurisprudence, biography, language, and theology.

Beyond mere enumeration, the article categorizes the books into thematic fields, showing that religious sciences—particularly Islamic jurisprudence (fiqh), theology (kalam), and Qur'anic exegesis (tafsir)—dominated student libraries. *Mülteka'l-ebhur*, authored by İbrahim Halebî, appears in nearly all inventories, reaffirming its status as a staple of Ottoman legal education. Other frequently cited texts include *Sadru's-şerî'a*, *Molla Câmi*, *Muhtasar*, *Mutavvel*, and *Dürer Gurer*. These works reflect the traditional madrasa curriculum, with its strong emphasis on mastering core Islamic sciences and Arabic grammar.

Another important aspect examined is the pricing of these books. The article documents significant variations in value, depending on condition, edition, and presentation. Qur'an manuscripts, for instance, range from modest sums to as high as 3,000 akçe. Certain rare texts, especially multi-volume commentaries and specialized legal works, also reached remarkable values. These valuations not only highlight the economic significance of books but also offer insight into their pedagogical and cultural status.

A particularly noteworthy case is that of el-Hâc İsmail Efendi, who not only owned an extensive collection but also bequeathed a large portion of his books to charitable causes, demonstrating the waqf tradition's importance in sustaining educational networks. The study also identifies interactions with booksellers (sahhafs), documented in the form of debts or transactions, thereby shedding light on the commercial dimensions of scholarly life.

The article further addresses the ambiguity of student status within the Ottoman social hierarchy. While many terekes were found in records associated with the military class, others were listed under registers for reaya. This dual registration challenges rigid social classifications and suggests that madrasa students occupied a liminal, perhaps transitional, status between official categories.

Finally, the study incorporates an analysis of non-book materials related to education, such as inkwells, notebooks, and instructional diagrams. These items provide a fuller picture of the tools

and practices involved in Ottoman learning. The findings collectively underscore that madrasa students were not passive recipients of knowledge but active participants in a robust intellectual culture.

This work enhances our understanding of the lived educational experiences of Ottoman students by mapping their intellectual possessions and situating them within broader socio-economic and cultural contexts. It also serves as a valuable resource for historians of education, book culture, and Ottoman intellectual life in the early modern period.

Ek tablo 1

XVIII. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen talebe terekelerinin listesi

Sıra No	Talebenin Adı	Medresesi	Tereke Tarihi (Hicri)	Tereke Tarihi (Milâdî)	Kitap Adedi	Kitapların toplam değeri (Akçe)	Defter No
1.	Molla Ahmed bin Muharrem bin Receb	İstanbul'da Hüseyin Efendi Darülhadişi	28 Recep 1112	8 Ocak 1701	20	3870	Mülga Beledî Kas-samlığı, No.30, vr.66b.
2.	İbrahim Efendi ibni Hüseyin bin Abdullah	İstanbul'da Başmedrese muidi	15 Safer 1118	29 Mayıs 1706	6	-	Mülga Beledi Kas-samlığı, No.33, vr.26a.
3.	el-Hâc İsmail Efendi bin Abdullah bin Abdülmennan	Semaniye Medresesi Karadeniz tarafında Başmadrese	12 Şevval 1118	17 Ocak 1707	115	31628	Mülga Beledî Kas-samlığı, No.33, vr. 93b-94a.
4.	? Efendi bin Abdullah	Kuş Mustafa Ağa Medresesi	12 Zilhicce 1118	17 Mart 1707	12	1898	Kismet-i Askeriye, No.26, vr.5a.

5.	Ali Efendi bin Mustafa bin Abdullah	İstanbul'da Mehmed Paşa Medresesi	20 Mu- harrem 1119	23 Nisan 1707	17	9930	Kısmet-i Askeriye, No.26, vr.62a.
6.	Ebubekir Efendi bin Ramazan	Yavuzselim Kazasker Mus- tafa Efendi Medresesi	27 Şaban 1124	29 Eylül 1712	44	13804	Kısmet-i Askeriye, No.32, vr.63b.
7.	Hasan Efendi bin Osman ibni Abdullah	Müderriş Mus- tafa Efendi'nin talebelerinden	10 Ra- mazan 1127	9 Eylül 1715	2	2600	Mülga Beledi Kas- samlığı, No.38, vr.84b.
8.	Molla Meh- med bin İsmail bin Yunus	İstanbul'da Emin mahallesinde vaki Ali Efendi Darülhadişi	21 Mu- harrem 1128	16 Ocak 1716	18	4392	Mülga Beledi Kas- samlığı, No.39, vr.21b.
9.	Molla Ahmed bin Musa bin İsa	İstanbul'da Aşık Paşa Medresesi	10 Mu- harrem 1130	14 Aralık 1717	6	255	Mülga Beledi Kas- samlığı, No.40, vr.73a.
10.	Molla Meh- med bin Yusuf bin Abdullah	Zincirlikuyu'da Hasan Efendi Medresesi	6 Safer 1130	9 Ocak 1718	2	360	Mülga Beledi Kas- samlığı, No.40, vr.74a.
11.	Molla Meh- med bin İs- mail bin Ali	Süleymaniye Çifte Medrese	17 Recep 1130	16 Ha- ziran 1718	44	4479	Mülga Beledi Kas- samlığı, No.41, vr.9b.

12.	es-Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi bin el-Hâc Mehmed Efendi	Fatih Çifteayak Medresesi	22 Ramazan 1131	8 Ağustos 1719	48	12481	Kısmet-i Askeriye, No.44, vr. 27b-28a.
13.	Mehmed bin Osman	Şehzadebaşında el-Hâc Sinan Medresesi	25 Ramazan 1131	11 Ağustos 1719	29	2000	Kısmet-i Askeriye, No.44, vr.32a.
14.	Mehmed Efendi ibni Mehmed	Fatih Medreselerinden birinde misafir	28 Zilhicce 1137	7 Eylül 1725	44	13274	Kısmet-i Askeriye, No.50, vr. 18b-19a.
15.	Tatar Ali Efendi ibni Şaban bin Abdullah	Süleymaniye Medresesi	26 Cemaziyelahir 1138	1 Mart 1726	36	13229	Mülga Beledi Kas-samlığı, No.45, vr.32b .
16.	Mehmed Efendi bin Ali	Murad Paşa-yı Atik Medresesi	20 Rebiulahir 1141	24 Kasım 1728	22	8620	Kısmet-i Askeriye, No.53, vr.83b.
17.	İbrahim Efendi ibni Mustafa (Der-gah-ı ali yeniçerilerinin doksan sekiz cemaati nefe-ratından)	Sultan Mehmed Han Akdeniz tarafı Ayak Medresesi	23 Rebiulahir 1143	5 Kasım 1730	33	9233	Kısmet-i Askeriye, No.58, vr.3b.
18.	Mustafa Efendi bin Mehmed	Şeyh Hasan Paşa Medresesi	14 Şaban 1143	22 Şubat 1731	1	1200	Kısmet-i Askeriye, No.61, vr.11a.
19.	Molla Ahmed ibni Mehmed	İstanbul'da el-Hâc Sinan Medresesi	5 Şevval 1143	13 Nisan 1731	23	3343	Kısmet-i Askeriye, No.62, vr.14a-14b.

20.	Mehmed Efendi bin Ali	İstanbul'da İbrahim Paşa Medresesi	2 Zilka-de 1143	9 Mayıs 1731	24	1843	Kısmet-i Askeriye, No.61, vr.102b.
21.	Molla Mahmud bin Mehmed bin Halil (Der-gâh-ı âli ye-niçerilerinin elli altı bölük neferatından)	İstanbul'da Müstakimzâde Darülhadişi	5 Cemazi-yelahir 1147	2 Kasım 1734	36	7286	Kısmet-i Askeriye, No.78, vr.5a.
22.	Mustafa Efendi ibni Mehmed	Hâfız Ahmed Paşa Medresesi	27 Şaban 1149	31 Aralık 1736	22	14173	İstanbul Ş.S. (TSMA), No.324, vr.906.
23.	Meczub Molla Mustafa bin Abdullah ibni Abdurrahman	İstanbul Kabasakal Mahallesinde Merhum Gezveli Efendi Medresesi	9 Rebi-ulahir 1152	16 Temmuz 1739	8	3565	Mülga Beledi Kas-samlığı, No.53, vr.16a.
24.	Doğramacı Molla Ömer bin Abdullah	Sultan Mehmed Medresesi Karadeniz tarafında Çifte Ayak Medresesi	6 Safer 1156	1 Nisan 1743	14	5636	Kısmet-i Askeriye, No.84, vr.22a.
25.	el-Hâc Mehmed Efendi ibni Abdullah	Süleymaniye Medresesi	7 Cemaziye-levvel 1156	29 Haziran 1743	2	3450	Kısmet-i Askeriye, No.84, vr.74a-b.
26.	Molla Ali bin Şirvan Mehmed	Süleymaniye Medreselerinden Çifte Medrese	27 Muharrem 1157	12 Mart 1744	7	1572	Kısmet-i Askeriye, No.86, vr.61a.
27.	Süleyman Efendi bin Hüseyin	Cerrah Paşa kurbunda Gevher Han Medresesi	18 Şaban 1159	5 Eylül 1746	25	4620	Kısmet-i Askeriye, No.93, vr.107a-107b.

28.	es-Seyyid Molla İsmail bin es-Seyyid Ahmed	Fatih'te Efdal- zâde Medresesi	22 Ra- mazan 1159	8 Ekim 1746	23	6020	Kısmet-i Askeriye, No.93, vr.124a.
29.	Evliya İbra- him Efendi ibni Şeyh Ab- dullah Efendi bin Abdurrah- man	Ayasofya-yı Kebîr Medre- sesi	8 Mu- harrem 1161	9 Ocak 1748	75	113556	Kısmet-i Askeriye, No.106, vr.51b.
30.	es-Seyyid Mustafa Efendi bin es-Seyyid Ahmed	Fatih Çifteayak Medresesi	11 Rebiu- levvel 1161	11 Mart 1748	18	2705	Kısmet-i Askeriye, No.105, vr.78b.
31.	Çoban Ali Efendi ibni Kasım bin Abdullah	Karadeniz tarafında Baş Medrese	22 Şaban 1161	17 Ağus- tos 1748	35	12320	İstanbul Ş.S. (TSMA), No.355, vr.7a-7b.
32.	Molla Davud nâm-ı diğeri İbrahim bin Ahmed	Ayasofya-i Ke- bîr Medresesi	29 Şevval 1161	22 Ekim 1748	12	3309	MŞH. ŞSC., d.06403, s.38.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / **Use of Artificial Intelligence:** No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

- İstanbul Şer'iye Sicilleri (TSMA), No.324, vr.906.
 İstanbul Şer'iye Sicilleri (TSMA), No.355, vr.7a-7b.
 İstanbul Şer'iye Sicilleri (MŞH. ŞSC.) d.06403, s.38.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.26, vr.5a., 62s
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.32, vr.63b.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.44, vr.27b-28a., 32a.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.50, vr.18b-19a.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.53, vr.83b.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.58, vr.3b.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.61, vr.11a, 102b.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.62, vr.14a-14b.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.78, vr.5a.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.84, vr. 74a-b., 22a.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.86, vr.61a.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.93, vr.107a-107b., 124a.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.105, vr.78b.
 Kısmet-i Askeriye Sicilleri, No.106, vr.51b.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.30, vr.66b.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.33, vr.26a., 93b-94a.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.38, vr.84b.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.39, vr.21b.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.40, vr.73a., 74a.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.41, vr.9b.
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.45, vr.32b .
 Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri, No.53, vr.16a.

Makaleler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Dürerü'l-hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.10, İstanbul 1994, s.27-28.
 KALLEK, Cengiz, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.17, İstanbul 1998, s.471-473.
, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.26, İstanbul 2002, s.321-322.

TAK Ekrem, AYDIN Bilgin , “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019, sayı: 19, s. 183-236.)

KELPETİN ARPAGUŞ, Hatice, “Kara Dâvud İzmitî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.24, İstanbul 2001, s.359-360.

KILIÇ, Hulusi, “el-Kâfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.24, İstanbul 2001, s.153-154.

....., “eş-Şâfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.38, İstanbul 2010, s.247-248.

MARTI, Huriye, “et-Tarîkatü'l-Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.40, İstanbul 2011, s.106-108.

HATİBOĞLU, İbrahim “Mesâbîhu's-sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29, İstanbul 2004, s.258-260.

ERÜNSAL İsmail, AYDIN Bilgin, “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere*, 2019, s. 173-203.

BENLİ, Mehmet Sami, “Miftâhu'l-ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.30, İstanbul 2020, s.20-21.

ŞENER, Mehmet, “Çârperdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul 1993, s.230-231.

OKUMUŞ, Ömer, “Câmî Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul 1993, s.94-99.

ÖZEN, Şükrü, “Sadruşşerfa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.35, İstanbul 2008, İstanbul 2008, s.427-431.

....., “Tenkîhu'l-usûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.40, İstanbul 2011, s.454-459.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Akâidü'n-neseî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1989, s.217-219.